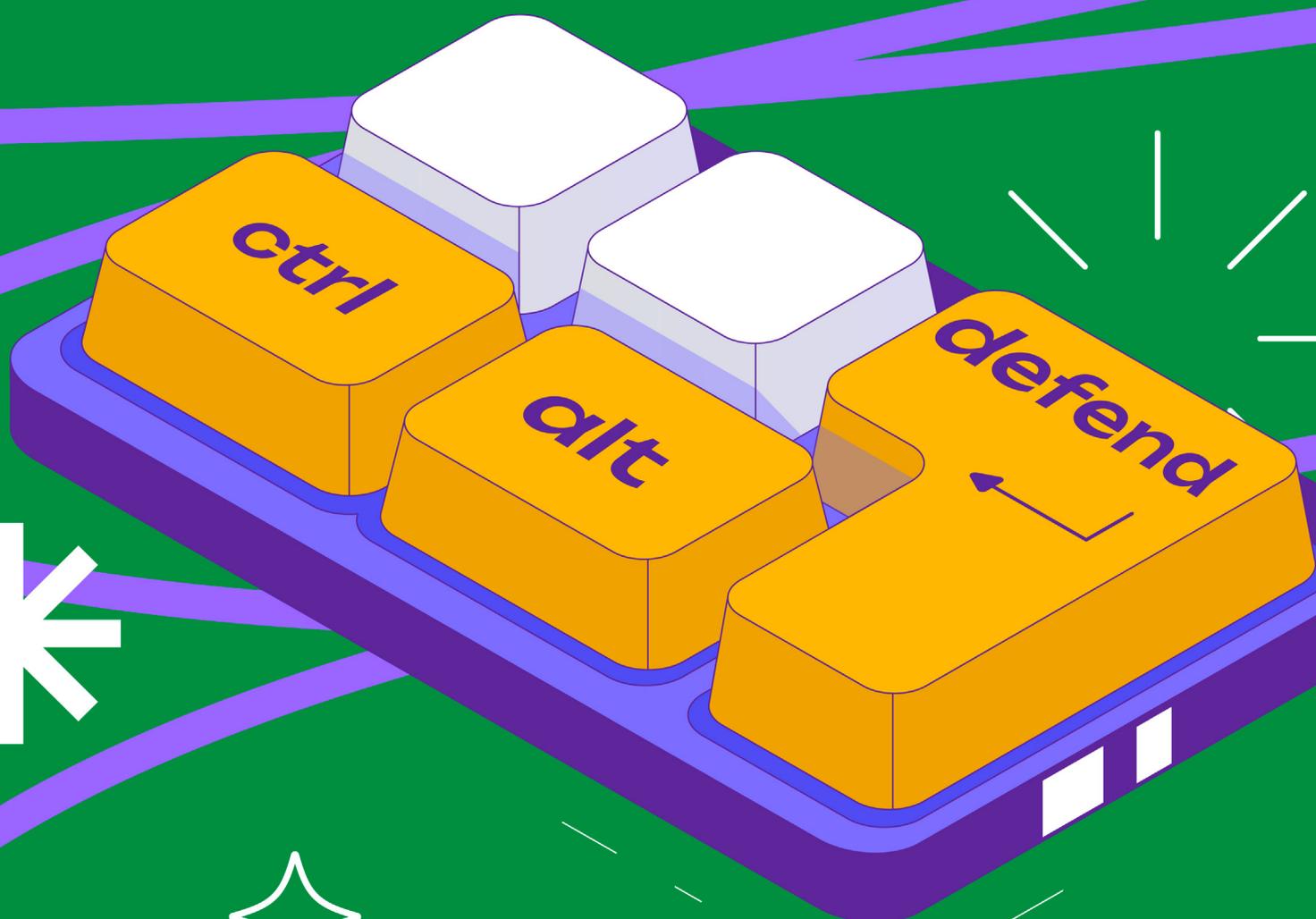

ПРОФ. Д-Р АНГЕЛИНА СТАНОЈСКА

**ПРИРАЧНИК ЗА СПРАВУВАЊЕ
СО РОДОВИ ДЕЗИНФОРМАЦИИ
И РОДОВО-БАЗИРАНО НАСИЛСТВО
ВО ДИГИТАЛНИОТ ПРОСТОР**

2025 година

Прирачник за справување со родови дезинформации и родово-базирано насилство во дигиталниот простор

Издавач: Здружение за еднакви можности - Мрежа Стела, Скопје
Уреднички: М-р Сара Миленковска и М-р Љупка Трајановска
Авторка: Проф. Д-р Ангелина Станојоска
Дизајн: Теано Кардула

**MINISTÈRE
DE L'EUROPE
ET DES AFFAIRES
ÉTRANGÈRES**

*Liberté
Égalité
Fraternité*

Овој прирачник е подготвена во рамки на регионалниот проект „Defend the right to be yourself” финансиран од Министерството за надворешни работи на Република Франција. Мислењата и ставовите наведени во оваа содржина се единствена одговорност на авторот и издавачот и не ги одразуваат секогаш мислењата и ставовите на Министерството за надворешни работи на Република Франција.

Вовед

Брзиот напредок на информатичката и комуникациската технологија сериозно влијае на животот на луѓето. Интернетот стана главен извор на информации, а социјалните мрежи, платформи каде лажните вести и дезинформациите се шират многу брзо. Ова е особено изразено кога дезинформациите и лажните вести се насочени кон чувствителни теми како што се родовата еднаквост и правата на жените. Жените и девојчињата често се изложени на лажни информации кои се обидуваат да ги омаловажат нивните ставови, да ги дискредитираат нивните активности и да ги ограничат нивните права.

Родово-базираното насилство во дигиталниот простор е специфична форма на насилство насочено кон поединци врз основа на нивниот род, пол или родов идентитет, а се извршува онлајн со користење на дигиталните платформи и е се присутно во денешното време на дигитална ера. Овој тип на насилство имовозможува на сторителите да ги демнат, вознемируваат, малтретираат и понижуваат жените со цел да ги заплашат, замолчат или да ги искористат. На глобално ниво, родово-базираното насилство е препознаено како сериозно прекршување на човековите права и основен проблем што го попречува постигнувањето на родова еднаквост и социјална правда.

Потребно е да се развијат стратегии за зголемување на свеста и заштита од ваквите форми на насилство, како и да се промовираат механизми за идентификување и справување со дезинформации и дигитално насилство врз основа.

Овој Прирачник ќе им помогне на читател(к)ите преку практични и теоретски насоки да ги идентификуваат и да се справат со дезинформациите, лажните вести и родово-базираното насилство во дигиталниот простор. Исто така, нуди конкретни совети за заштита од дигитално насилство, процедури за пријавување и заштита и поддршка на жртвите.

ДЕЗИНФОРМАЦИИ И ЛАЖНИ ВЕСТИ ВО ДИГИТАЛНИОТ ПРОСТОР

1. Поим и видови	7
1.1. Родови дезинформации	10
1.2. Последици	11
2. Видови на дезинформации и лажни вести	12
3. Како да се препознаат дезинформациите и лажните вести	19
4. Алатки за идентификување на дезинформации и лажни вести	21
5. Анти-родови движења	24
5.1. Како се создаваат овие коалиции и како опстојуваат?	25
6. Поврзаност меѓу анти-родовите движења и дезинформациите	27
7. Родовите дезинформации и родово-базираното насилство	30

РОДОВО-БАЗИРАНО НАСИЛСТВО ВО ДИГИТАЛНИОТ ПРОСТОР

1. Концепт на родово-базирано насилство	35
2. Меѓународна и национална правна рамка	36
3. Разлики и сличности меѓу родово-базираното насилство во физичкиот и дигиталниот простор	39
4. Родово-базирано насилство во дигиталниот простор	41
5. Облици на родово-базирано насилство во дигиталниот простор	44
5.1. Сексуална злоупотреба базирана на слики кај жените	44
5.2. Дипфејкови	45
5.3. Порнографија без согласност (одмазничка порнографија)	46
5.4. Тролање	46
5.5. Кротење (грумнинг)	47
5.6. Доксинг (злокументирање)	48
5.7. Сајбер демнење	50
5.8. Сајбер сексуално вознемирување	50
5.9. Лажно претставување	51
6. Последици на родово-базираното насилство во дигиталниот простор врз жртвите	52
7. Препознавање на дигиталното родово-базирано насилство	53
8. Пријавување и заштита од дигиталното родово-базирано насилство	55
8.1. Едукација за онлајн безбедност	57

ДЕЗИНФОРМАЦИИ И ЛАЖНИ ВЕСТИ ВО ДИГИТАЛНИОТ ПРОСТОР

Дезинформациите, лажните вести и пропагандата се карактеристики на комуникацијата меѓу луѓето уште во Стариот Рим. На пример, во времето на Марк Антониј и Клеопатра, Октавијан почнал кампања за да го оцрни неговиот углед. Имено, низ Стариот Рим биле раширени монети на кои во стилот на архаични твитови биле пишувани кратки реченици, односно слогани нарекувајќи го Марк Антониј - женкар и пијаница, марионета на Клеопатра, корумпиран поради аферата со неа. Ширењето дезинформации му помогнале на Октавијан да ја преземе власта и да стане првиот римски император - Октавијан Август (ICFJ, 2018).

Она што е различно и покарактеристично во современиот свет е што развојот на технологијата денес, овозможува многу полесно креирање и ширење на дезинформациите низ светот.

Појавата на Интернетот и социјалните мрежи донесе важни промени во начинот на кој се произведуваат, комуницираат и дистрибуираат информациите. Исто така современата дигитална и информациска средина вклучува (Council of Europe, 2017: 12):

- а) широко достапна, евтина и софистицирана технологија за уредување и објавување која го олеснува создавањето и дистрибуцијата на содржини од секого;
- б) споделувањето на информациите, кое некогаш беше приватно, сега стана јавно поради социјалните медиуми;
- в) брзината со која се шири информацијата е значително зголемена поради паметните телефони и останатите дигитални уреди;
- г) информациите се пренесуваат во реално време меѓу доверливи пријатели поради што постои помала веројатност нејзината вистинитост да биде проверена.

Дезинформациите и лажните вести претставуваат сериозен предизвик во дигиталниот простор, бидејќи тие можат да влијаат на политичките, социјалните и економските процеси, како и на индивидуалното здравје и безбедноста на граѓаните.

Дезинформации се намерно создадени или изменети информации кои имаат за цел да дезинформираат, манипулираат или да ја насочат јавноста кон погрешни заклучоци. Тие се пласираат со јасна цел да нанесат штета, да предизвикаат заблуда или да промовираат одредени интереси, политички агенди, економски добивки или идеолошки ставови.

Се работи за информација којашто е погрешна и намерно креирана за да нанесе штета на личност, група, организација или држава. Терминот „дезинформации“ поинтензивно се користи по претседателските избори во САД во 2016 година (Речник на медиумска писменост).

Дезинформацијата се состои од „намерни лажни информации распространети како вести или симулирани документарни формати со цел постигнување политички цели“ (Bennett and Livingston, 2018: 124). Овој концепт се користи како алтернатива за терминот „лажни вести“, кој широко се користи во медиумите. Додека „лажни вести“ имаат тенденција да го претставуваат проблемот како спорадични случаи на лага и конфузија, терминот „дезинформација“ има предност да ја истакне систематската распространетост на погрешни информации (EEAS, 2023).

Идентификувани се три различни типа на дезинформации и тоа: мис-, дис- и мал-информација. Истите се класифицирани преку големината на штетата која ја нанесуваат и нивната неточност (Council of Europe, 2017: 5):

Мисинформација постои кога се споделуваат лажни информации, но без намера да се нанесе штета.

Мисинформацијата се однесува на погрешни информации кои се создадени или споделени без манипулативна или злонамерна намера (Fallis, 2014), иако тие сепак може да имаат штетни ефекти.

Стратегиската природа на дезинформацијата е она што ја разликува од мисинформацијата. На пример, во раните месеци на пандемијата COVID-19, многу луѓе споделуваа мисинформации поради страв или недостаток на точни официјални информации (Lovari, 2020), но најчесто без злонамерна намера (EEAS, 2023: 9).

Дисинформација е кога лажни информации намерно се споделуваат со цел да се нанесе штета.

Експертската група на високо ниво за лажни вести и онлајн дисинформации на Европската комисија, ги дефинира дисинформациите како сите форми на лажни, неточни или погрешни информации кои се дизајнирани, презентирани и промовирани за да предизвикаат јавна штета или за профит (IFES).

Малинформација е кога вистински информации се споделуваат со цел да се нанесе штета, често преку ширење во јавната сфера на информации кои се приватни.

Малинформација се однесува на намерно споделување на вистинска информација со намера да се предизвика штета (Walker, 2019). Намерните објавувања на електронски писма од политичари, како што се забележани за време на изборите во Франција во 2017 година, се добар пример за практики на малинформација (Wardle & Derakhshan, 2017) (EEAS, 2023).

Она што ја разликува мисинформацијата и малинформацијата од дезинформацијата е намерната и злонамерна природа на последната.

Во 2018 година, Европската комисија ги дефинираше дезинформациите како „утврдено лажни или наведувачки информации коишто се создадени, претставени и дистрибуирани со цел да се здобие одредена економска полза или намерно заблудување на јавноста, коешто може да предизвика јавна штета“. Иако често се преплетуваат, поимот дезинформации не треба да се поистоветува со поимот „лажни вести“ (Речник на медиумска писменост).

Лажни вести се содржини кои претставуваат невистинити или погрешни информации, но може да бидат намерно или ненамерно споделени. Лажните вести можат да се појават како резултат на погрешно толкување, неточни извори или небрежност во проверката на фактите, но тие често се шират поради сензационалниот карактер кој привлекува внимание.

Неточни, понекогаш сензационалистички, текстови создадени со цел да привлечат внимание, да доведат во заблуда, да измамат и/или да наштетат. Терминот во последниве години често се злоупотребува и се користи како оружје против политичките противници за да се обезвредни нивниот став или мислење. Така тој може да стане механизам за ограничување и поткопување на слободата на изразувањето, а и за заобиколување на јавна дебата. Покрај тоа, вестите не мора да бидат целосно лажни за да бидат манипулативни, можат да бидат точни, но нецелосни, да недостасуваат клучни детали или да се претставени во погрешен контекст и на тој начин да го манипулираат консументот (Речник на медиумска писменост).

Честопати терминот „лажни вести“ се избегнува поради две причини. Прво, тој е крајно несоодветен за да ги опише комплексните феномени на манипулација со информациите. Второ, овој термин е прифатен од страна на политичарите за да ги обележат новинарските организации чие известување е имено непријатно или лично неприфатливо. На овој начин, терминот станува алатка со кој моќниците можат да го ограничат, потиснат, поткопаат и заобиколат слободниот проток на информации (Council of Europe, 2017: 5).

Поимите „лажни информации“ (дезинформации) и „погрешни информации“ (мисинформации) честопати се преклопуваат во содржината, но се разликуваат во намерата, односно дали некој намерно ги создава и ги шири за да предизвика штета или за да оствари корист, или ненамерно, верувајќи дека тие се проценети дека се точни (Речник на медиумска писменост).

Разликата меѓу нив е во тоа што дезинформациите се намерно создадени за да манипулираат, а лажните вести може да бидат резултат на грешка или намерно споделени без проверка на нивната вистинитост. Исто така, дезинформациите се дел од некој поголем план за постигнување одреден ефект врз јавното мислење или врз одредена група, додека лажните вести често се шират поради нивниот сензационализам.

1.1. Родови дезинформации

Родово дезинформирање е нов концепт кој се користи за да опфати дел од дезинформациите кои директно го напаѓаат родот и родовиот идентитет или имаат цел да го поткопаат феминизмот (Herrero-Diz, 2020), како и за да опише форма на насилство врз жените во политиката (Bardall, 2022) или жените воопшто.

Се работи за „дел од мизогиниот говор на омраза и насилството врз жените што користи лажни или погрешни родови и полови наративи, често со одреден степен на координација, со цел да ги одврати жените од учество во јавната сфера“ (Jankowicz et al., 2021). Без разлика од каде доаѓаат, се користат целни родови дезинформациски тактики со стратешка намера да се замолчат жените, да биде поткопан политичкиот дискурс на Интернет и да се влијае на општествените перцепции за родот и улогата на жените во демократиите (EEAS, 2023). Во контекст на ЛГБТИК+ лицата, родовите дезинформации содржат наратив кој создава стереотипи кои се штетни за целата заедница, пред сè трансродовите жени. Содржината на ваквите дезинформации не содржи само дезинформации за сексуалната ориентација, родовиот идентитет, родовото изразување и сексуалните карактеристики, туку и за останатите фактори на маргинализација, притоа овозможувајќи интерсекциска комбинација на повеќе карактеристики, како што се расна припадност, возраст, одреден телесен или душевен недостаток, итн. (ILGA, 2023:3)

Преку родовите дезинформации се напаѓа или поткопува општествениот авторитет на лицата врз основа на нивниот род; и се користат родови наративи за да се промовираат политички, социјални или економски цели (IGF, 2021). Целта не е само закана за демократијата сама по себе, туку појава на недоверба во информациите, пред сè тие кои се родово релевантни.

Манипулации со информации и надворешни влијанија (FIMI): Станува збор за модел на однесување кој негативно влијае на вредностите, процедурите и политичките процеси поврзано со важни општествени прашања. Активностите во овој модел се преземаат намерно и координирано.

Овој модел директно или индиректно загрозува одредени групи граѓани и користи наративи за моралните норми и вредности поврзани со родот, сексуалноста, семејството, репродукцијата и/

или заштитата на децата. На ваков начин преку манипулација постигнуваат поставените цели, а се загрозуваат основните права, благосостојбата, достоинството и безбедноста на заедниците кои се цел на ваквите активности.

1.2. Последици

Со појавата на Интернетот и посебно социјалните мрежи, дезинформациите и лажните вести можат да се шират многу брзо, при што можат да предизвикаат големи последици (Colomina et al, 2021). Нивното влијание во дигиталниот простор може да биде преку:

Масовно ширење на невистини

Благодарение на алгоритмите кои фаворизираат контроверзни и сензационални содржини, дезинформациите и лажните вести добиваат голема видливост. Платформи како Facebook, Twitter и Instagram можат брзо да направат невистинита информација да стане „вирална“.

Влијание врз јавната свест и ставови

Дезинформациите и лажните вести, особено кога се поврзани со политички, социјални или здравствени теми, можат директно да влијаат врз јавното мислење. Ова може да доведе до длабоки поделби во општеството и да создаде недоверба кон официјалните извори на информации (Bayer et al, 2019).

Манипулација со политички процеси

Еден од најголемите ризици од дезинформациите е нивното влијание врз демократските процеси, како што се изборите. Дезинформации се користат за да се манипулира јавното мислење, што може да влијае на изборните резултати (Bader, 2018).

Нарушување на личната репутација

Лажните вести и дезинформации можат да се користат и за да се наруши репутацијата на поединци (OECD, 2022). Ова може да резултира со сериозни последици за жртвите, како што се губење на работа, омаловажување или дури и закани по живот.

2.

Видови на дезинформации и лажни вести

Во дигиталниот простор, дезинформациите и лажните вести може да се појават во различни форми, а разбирањето на секоја од нив е од суштинско значење за подобро препознавање и заштита од истите.

1. Манипулативна содржина

Манипулативната содржина претставува намерно изменета или измислена содржина чија цел е да ја доведе во заблуда или да ја изманипулира публиката. Оваа манипулација може да вклучува изобличување на фактите, изоставување на клучни детали или целосно измислување на приказни или визуелни материјали (Staender & Humprecht, 2021: 2). Се создава за да влијае на мислењето на другите или да поттикне одредено однесување кое може да има политичка, економска или социјална цел.

Пример

Во текот на предизборната кампања за градоначалник, се појавува лажна вест на социјалните мрежи за кандидатката која води на сите анкети. Објавата содржи нејзина манипулирана фотографија како излегува од луксузен автомобил, придружена со текст кој тврди дека таа тајно добива финансиски средства од бизнисмени. Фотографијата всушност е монтажа од две различни фотографии - една од кандидатката како излегува од

такси и друга од непознат човек кој излегува од скап автомобил.

Целта на оваа манипулативна содржина е да ја претстави кандидатката како корумпирана и неспособна да ги застапува интересите на локалната заедница, посочувајќи дека жените не се способни да се занимаваат со политика.

2. Лажен контекст

Лажниот контекст се однесува на практиката на презентирање фактички или автентични информации, но нивно ставање во погрешен или неточен контекст. Содржината на ваквите информации може да биде реална, но околностите, датумот или поврзаните детали се манипулирани за да се создаде лажен наратив (Fallis, 2008). Лажниот контекст е ефикасен бидејќи публиката и верува на содржината која изгледа автентична несфаќајќи дека информацијата е изменета.

Во една мала општина се појавува објава на социјалните мрежи која содржи автентична фотографија од локалната советничка како разговара со група мажи на улица. Фотографијата е направена пред две години, кога советничката учествувала во кампања за подобрување на јавниот превоз во општината.

Меѓутоа, објавата ја презентира фотографијата во целосно погрешен контекст. Текстот тврди дека советничката неодамна била фатена како се состанува со “сомнителни бизнисмени” за да договори нелегална продажба на општинско земјиште. Објавата намерно го изоставува вистинскиот датум и околности на фотографијата.

Овој лажен контекст е креиран со цел да се искористат родовите стереотипи и да се поткопа кредибилитетот на советничката како жена во политиката. Дезинформацијата се потпира на предрасудите дека жените се полесно подложни на корупција и дека не се способни да донесуваат важни одлуки без влијание од мажи.

3. Сатирични или пародични содржини

Сатирата и пародијата се уникатни форми на дезинформации, кои обично се создаваат за хумор или критика, но може да бидат погрешно протолкувани или злоупотребени како фактички информации (Brennen et al, 2020:12). Тие нема намера да наштетат, но читателите може да бидат измамани. Особено се распространети на Интернет каде се споделуваат без контекст за да ја доведат публиката во заблуда.

Пример

Во национален сатиричен весник излегол напис со наслов: “Революционерен курс за мажи: Како да го најдете копчето за вклучување на машината за садови”. Текстот “шеговито” опишува како овој курс им помага на мажите да научат како функционираат домашните апарати. Истиот содржи и измислени цитати од “експерти” кои тврдат дека мажите не можат да ракуваат со апарати за докаќинство.

Иако оваа сатира има за цел да ги исмее застарените родови стереотипи за поделбата на домашните обврски, таа може да биде погрешно протолкувана ако се сподели без контекст. Некои читатели може да ја сфатат буквално, што би довело до зајакнување на штетни ставови за родовите улоги наместо нивно разобличување.

4. Фабрикуван контекст

Фабрикуваната содржина се однесува на целосно лажни информации или вести, дизајнирани да изгледаат како вистински, а се создадени за да ги доведат луѓето во заблуда, да ги измамаат и да нанесат штета (Levinger, 2018). Ваквите содржини може брзо да се шират на социјалните мрежи поради сензационални наслови поврзани со јавни личности, компании или јавни политики.

На социјалните мрежи се појавила измислена вест со наслов: “Скандал: Откриено дека женските тениски топчиња се полесни за 20%”.

Текстот тврди дека е откриен таен договор меѓу производителите на тениска опрема и организаторите на големите турнири за користење на полесни топчиња во женскиот тенис. Статијата содржи информации за изјави од свиркачи, манипулирани

4. Фабрикуван контекст

Фабрикуваната содржина се однесува на целосно лажни информации или вести, дизајнирани да изгледаат како вистински, а се создадени за да ги доведат луѓето во заблуда, да ги измамат и да нанесат штета (Levinger, 2018). Ваквите содржини може брзо да се шират на социјалните мрежи поради сензационални наслови поврзани со јавни личности, компании или јавни политики.

На социјалните мрежи се појавила измислена вест со наслов: “Скандал: Откриено дека женските тениски топчиња се полесни за 20%”.

Текстот тврди дека е откриен таен договор меѓу производителите на тениска опрема и организаторите на големите турнири за користење на полесни топчиња во женскиот тенис. Статијата содржи информации за изјави од свиркачи, манипулирани фотографии, лажни статистики за брзината на сервисот кај тенисерките, итн. Оваа измислена содржина е напишана на начин на кој би требало да изгледа како сериозно истражувачко новинарство, со цел да предизвика сомнежво легитимноста на женскиот тенис.

Примерот покажува како фабрикуваната содржина може да се искористи за за поткопување на кредибилитетот на жените спортистки.

Пример

5. Спонзорирана содржина

Спонзорираната содржина претставува алатка за ширење на погрешни информации, особено кога ја прикрива нејзината промотивна природа и се појавува како вистинска вест. Може да се појави во различни формати, како што се написи од вести или видео содржини и најчесто се означува како „спонзорирана“ или „платена“ содржина. Читателите може да ја толкуваат оваа содржина како фактичко известување и несвесно да прифатат погрешни пораки како вистина, што може да придонесе за широко распространети дезинформации и манипулации (Broda & Strömbäck, 2024).

5. На социјалните мрежи како спонзорирана содржина се појавува напис со „Жените конечно можат да научат да кодираат преку овој ИТ курс“.

Текстот тврди дека е развиен нов курс за програмирање специјално дизајниран за жените и содржи статистички податоци дека жените кои го следат тој курс имаат подобри резултати во програмирање, за на крајот да се наметне онлајн платформа каде може да се пронајде истиот.

Ваквите содржини создаваат лажна перцепција за потребата од посебен начин на учење кај жените, создава лажна перцепција за жените во STEM, ги зајакнува стереотипите за жените во ИТ секторот.

6. Контекстуална грешка

Контекстуалните грешки се форма на дезинформации каде што точни информации се презентираат во погрешен контекст за да се измами јавноста. Овие грешки обично вклучуваат преземање на вистински изјави, статистики или настани и нивно поставување во таков контекст кој значително го менува значењето и интерпретацијата (Wardle, 2019).

На онлајн портал се појавува вест која гласи: “Само 10% од врвните спортисти во земјата се жени”.

Оваа изјава може да биде и точна, но да биде извадена од контекст. Имено, не е посочено дека истата се однесува само на најплатените спортови. Во одредени спортови бројот на мажи и жени не е изедначен, но се пропушти да се спомене и дека бројот на жени во спортот се зголемува споредено со претходните години. Ваквата статистичка состојба е резултат на родовите улоги кои водат до нееднакви можности за учество во спортот и на нееднакво финансирање на машките и женските спортисти, а не на физичката неспособност на жените.

Ваквата содржина може да резултира со погрешни заклучоци дека жените се помалку способни за да се занимаваат со спорт, дека истите не можат да бидат успешните во спортот и слично.

7. Пропаганда

Пропагандата се однесува на содржина создадена специјално за да се манипулира со јавните ставови, верувања и однесувања, често преку прикажување на пристрасна или искривена верзија на реалноста. Ваквиот тип содржина може да води кон заблуда преку зајакнување на одреден наратив, пропуштање на клучни факти или претерување на одредени аспекти, со што се менува јавната перцепција за важни прашања (Bayer et al, 2019). Клучен елемент на пропагандата во дигиталниот простор е нејзината способност да стане вирална.

На Facebook страната се појавува пост наслов “Истанбулската конвенција е инвазија на нашите семејни вредности” кој брзо станува читан и многу споделуван. Текстот започнува со текстот: “Замислете свет каде вашиот син е принуден да носи здолниште на училиште, а вашата ќерка е охрабрувана да се однесува како момче. Ова е иднината што Истанбулската конвенција ја подготвува за нашите деца.”

Потоа следуваат и други тврдења поврзани со укинување на одредени термини (како мајка и татко) од официјалните документи, легализација на истополови бракови, квоти за трансродови лица во сите општествени сегменти.

Текстот бара од читателите да го споделуваат постот за да ги предупредат сите други лица во државата и да биде спречена ратификацијата на Конвенцијата.

Овој пример покажува како пропагандата користи сензационалистички наративи, неосновани стравови и емотивни повици за да манипулира со јавното мислење за Истанбулската конвенција. Преку погрешно прикажување на фактите и измислување и презентирање во јавноста на неосновани последици, ваквата содржина создава лажна и штетна перцепција за еден важен меѓународен договор чија вистинска цел е борбата против насилството врз жените и семејното насилство.

Пример

8. Deepfake / Дипфејк

Напредна технологија која користи вештачка интелигенција за создавање на лажни видеа или аудио записи кои изгледаат како вистински. При креирање на deepfake се користи машинско учење и вештачка интелигенција за манипулација со медиумите и создавање содржина со висок потенцијал за измама (Rana et al, 2022).

Пример

Неколку дена пред изборите, на социјалните мрежи се појавува deepfake видео во кое позната политичарка наводно е снимена како има сексуални односи. Иако видеото е создадено со помош на употреба на вештачка интелигенција, тоа брзо се проширува и предизвикува сериозни последици по општествениот углед на жената, истата се соочува со онлајн вознемирување, закани и доживува сериозни психички последици како резултат на тоа.

Овој пример покажува како deepfake технологијата може да се појави како форма на родово базирано насилство, диспропорционално погодувајќи ги жените и намерно поткопувајќи го нивното учество во јавниот живот.

3.

Како да се препознаат дезинформациите и лажните вести?

Препознавањето на дезинформации и лажни вести е од суштинска важност во денешниот дигитален простор, каде што информациите се шират брзо и неконтролирано. Постојат неколку индикатори кои можат да помогнат во препознавањето:

1. Проверка на изворот

Секогаш е добро да се провери изворот на информацијата. Дали доаѓа од кредибилен и познат медиум, или од непозната веб-страница без јасни податоци за авторот? Доколку изворот е анонимен или е непознат, тоа е сериозен сигнал за потенцијална дезинформација. Кредибилните медиуми и веб-страници обично следат професионални стандарди на известување и ги поткрепуваат своите тврдења со факти.

2. Анализа на насловот

Лажните вести често имаат сензационалистички или екстремни наслови, дизајнирани да привлечат внимание и да предизвикаат емоции кај публиката. Ако насловот звучи премногу неверојатно или емоционално набиено, постои шанса да станува збор за дезинформација или манипулација.

3. Проверка на авторот

Многу често лажните вести се објавуваат без јасно наведен автор или од непознати личности. Ако нема автор или нема информации за неговата професионална позадина, бидете внимателни. Добро е да се провери дали авторот е експерт во областа и дали претходно има објавено точни и релевантни информации. Веродостојните новинарски текстови и анализи обично имаат јасно наведени автори и извори, кои можат да се проверат.

4. Проверка на авторот

Еден од најдобрите начини за откривање дезинформации е проверката на фактите. Проверете дали информацијата може да се потврди од повеќе кредибилни извори. Дезинформациите и лажните вести често содржат тврдења кои не се поддржани со конкретни и проверливи факти или се потпираат на анонимни извори. Постојат веб-страници и платформи специјализирани за проверка на факти (дел од нив се наведени подолу), кои ќе ви помогнат да ги проверите информациите.

5. Релевантност на време и датум

Дезинформациите често користат стари вести или информации кои не се повеќе релевантни и имаат за цел да создадат погрешен впечаток за тековни настани. Важно е да се провери датумот на објавување за да се утврди дека информацијата е ажурирана и се однесува на актуелни настани.

6. Сомнителни фотографии или видеа

Фотографии и видеа можат да бидат манипулирани или извадени од контекст за потребите на креирање на дезинформации и лажни вести. Понекогаш, квалитетот на сликите може да биде лош или да се забележат очигледни знаци на манипулација. Постојат алатки (наведени подолу) за проверка на фотографии и видеа.

7. Недостаток на професионален јазик и стил на пишување

Дезинформациите и лажните вести често користат лош јазик, грешки во правописот или граматиката. Професионалните медиуми и автори обрнуваат внимание на јазикот и стилот на пишување, што може да биде индикатор за кредибилноста на информациите.

8. Проверка на веб-доменот

Проверувањето на веб-доменот може да помогне во откривање дали изворот е веродостоен. Многу URL адреси кои содржат дезинформации и лажни вести изгледаат чудно или завршуваат со „.com.co, .lo, .info“ и сл. за да изгледаат слично или да имитираат легитимни сајтови. Сајтовите со дезинформации често користат имиња слични на легитимните, но со мали правописни грешки или додадени зборови. Исто така, домени кои биле регистрирани неодамна со скриени информации за регистрација може да укажуваат на потенцијална измама.

4. Алатки за идентификување на дезинформации и лажни вести

Постојат голем број на алатки за проверка на факти и автентичност. Различни платформи и техники можат да помогнат во идентификување на дезинформации и лажни вести. Високото ниво на свесност за дезинформации и лажни вести, што значи поседување на знаење за постоењето и распространетоста на лажни, погрешни содржини во медиумскиот пејзаж и вештината да се направи разлика помеѓу вистинските и лажните информации, доведува до ублажување на влијанието на дезинформациите и лажните вести врз општеството. (Radu & Petcu, 2024).

Factcheck.org

<https://www.factcheck.org>

Factcheck.org е веб-страница поврзана со Центарот за јавни политики „Аненберг“ при Универзитетот во Пенсилванија, САД која врши проверка на факти. Целта на веб-страницата е да ја „следи фактичната точност“ што е присутна во американската политика. Таа се фокусира на изјавите дадени од политичари во САД. Групата има повеќе новинари кои истражуваат материјали.

Корисна е за проверка на точноста на политички содржини и јавни изјави.

Snopes

<https://www.snopes.com>

Snopes е една од најпознатите платформи за проверка на факти и има широка база на податоци за разни лажни вести, митови, и дезинформации кои се појавуваат на интернет. Оваа веб-страница спроведува обемно истражување за проверка на факти за популарни теми, кои често се избрани според интересот на читателите. Snopes користи низа икони за да го класифицира содржината: Точно, Главно точно, Мешано, Главно неточно, Неточно, Непотврдено, Застарено, Погрешно насловено, Точна атрибуција, Погрешно припишано, Измама и Легенда.

Google Reverse Image Search

<https://sites.google.com/view/reverse-images/home>

Google Reverse Image Search е ефикасна алатка за проверка на автентичноста на слики. Многу често дезинформациите користат фотографии извадени од контекст или манипулирани слики за да пренесат погрешни информации. Со оваа алатка, корисниците можат да прикачат фотографија или да внесат линк до слика и да пребараат каде таа претходно била објавена. Ова помага во идентификување дали сликата е стара или се користи во различен контекст.

Botometer

<https://botometer.osome.iu.edu/#!/faq>

Botometer е веб-базиран програм кој користи машинско учење за да ги класифицира Twitter профилите како ботови или луѓе. Тоа го прави преку анализа на различни карактеристики на профилот, вклучувајќи пријатели, структура на социјалната мрежа, временска активност, јазик и сентимент. Botometer генерира општ резултат за веројатноста дека профилот е бот, со оценки од 0 до 5, и дополнителни резултати кои го покажуваат нивото на веројатност дека профилот е управуван од бот.

Disinformation Index

<https://www.disinformationindex.com/>

Global Disinformation Index (GDI) е веб-базиран алат кој ја оценува веројатноста на дезинформации кај одредени медиумски изданија. Овој систем на оценување покрива различни типови медиуми и работи во реално време за да обезбеди резултат заснован на “веројатноста на дезинформација на одреден медиум”.

Video Verification Plugin (InVid)

<https://www.invid-project.eu/tools-and-services/invid-verification-plugin/>

InVid е сет од алатки во форма на додаток дизајниран за да помогне при проверка на факти преку верификација на видео содржини. Оваа алатка на корисниците им обезбедува контекстуални информации за видеата, повратни пребарувања на слики, метаподатоци за видеата, информации за авторски права и други функции кои помагаат во проверката на автентичноста на содржината. Оваа алатка е корисна кога некое видео е користено за ширење на лажни вести или дезинформации.

Hamilton 2.0

<https://securingsdemocracy.gmfus.org/hamilton-dashboard/>

Hamilton 2.0 е веб-базирана контролна табла која обезбедува информации во реално време за руската пропаганда и дезинформација онлајн. Оваа алатка следи стотици Twitter профили поврзани со Русија кои влијаат на информациите во САД и Европа. Алатката овозможува анализа на наративите и темите кои ги промовира руската влада и медиумите поддржани од државата преку Twitter, YouTube, телевизиски програми и веб-страници со вести спонзорирани од државата.

Родот како термин во суштина се однесува на општествените родови односи, односно вклучува идеи, очекувања и норми насочени кон луѓето од одредена општествена заедница. Тоа значи дека односите не се поставени и предодредени од природата, туку од општеството и вклучуваат, перцепции и претпоставки за тоа како треба да се однесуваат мажите и жените во согласност со нивниот род. Во зависност од историскиот период и различните општествени уредувања, овие претпоставки се разликувале и менувале. Токму поради тоа, родовите односи не се фиксни, туку се варијабилни (Gärtner et al., 2020).

Анти-родовите движења се социјални и политички групи кои се противат на промоцијата на родова еднаквост и заштита на правата на жените и ЛГБТК+ заедницата (Kovats, 2017). Се јавуваат во форма на новосоздадени организации на „загрижени граѓани“ или „загрижени родители“, традиционални семејни организации, групи кои се против абортусот, радикални националистички партии, десно ориентирани популисти, итн. (Paternotte & Kuhar, 2017).

Создавајќи страв кај јавноста и манипулирајќи со јавното мислење, нивната цел е да посочат одредени закани за т.н. „традиционални“ родови улоги и идентитет. Нивното дејствување честопати има и успех поради тоа што конектираат општествени сегменти и феномени кои природно не би соработувале, а и се тесно поврзани и со расизмот, хомофобијата и трансфобијата (Martinez et al., 2021). Нападите се насочени против ЛГБТИК+ луѓето, репродуктивните права и медицината, сексуалното образование, родовата еднаквост (Paternotte & Kuhar 2018).

Нивниот дискурс е насочен против родовата идеологија која во општа смисла ги вклучува поимите кои се однесуваат на идејата за постоење на „радикални родови феминистки“ и „хомосексуална агенда“, односно агенда за нарушување на „природниот ред“ на нештата (Denkovski et al., 2021 цитирано во Цветковиќ & Величковска, 2022). Целта на нивната реторика е демонизација на родовата еднаквост и негово позиционирање како спротивност на науката и на традицијата и религијата (Цветковиќ & Величковска, 2022).

Терминот родова идеологија влече корени од Католичката црква и се појавил како реакција на движењата за јакнење на сексуалните и репродуктивните права на жените, во контекст на Светската конференција за човекови права во Виена во 1993 година, Меѓународната конференција за популација и развој во Каиро во 1994 и се разбира, Светската конференција за жените во Пекинг во 1995 година (Kuhar & Paternotte, 2017). Овие конференции ја означуваат промената од „пол“ кон „род“, потенцирајќи ги општествените, културните и нормативните конструкции пред биолошките разлики (Case, 2011, 2016).

Неговото значење вклучува се од еднаквост во бракот, сексуално образование, репродуктивни права и права на посвојување, абортус, права на трансродовите лица и други политики на еднаквост, поради што и создава впечаток на “empty signifier” (Mayer & Sauer, 2017). Целејќи против родовата еднаквост, пошироката агенда на делување на овие движења е воспоставување нов, помалку слободен и помалку демократски општествен ред (Grzebalska et al., 2017a).

5.1. Како се создаваат овие коалиции и како опстојуваат?

Со корени од колонијализмот, глобалното анти-родово движење користи аналогни тактики. Често користи религиозни и морални оправдувања, на начин како што колонијалните сили користеле слични аргументи за да ги оправдаат своите репресивни дејствија. Како идеологија, анти-родовото дејствување постои подолго време, но она што е карактеристично е што како поврзано и глобално движење е понов феномен и во многу нешта се разликува од претходните бранови на анти-феминизам, хомофобија и трансфобија (Миленковска, 2022).

Во последните години, овие движења ја користат моќта на дигиталниот простор за ширење на своите пораки преку дезинформации. Технологијата им овозможи да го прошират својот дофат надвор од традиционалните граници, со што создадоа глобална мрежа на поддржувачи. Вешто ги користат

позициите на моќ, социјалните медиуми, платформите и веб-сајтовите за да ги шират своите анти-родови ставови и да ги дискредитираат оние кои работат на промоција на родовата еднаквост.

Станува збор за организирани, финансиски поддржани, транснационални движења на најчесто групи со десна идеологија кои се обединети во спротивставувањето на еднаквоста, демократијата и правата на жените, правата на ЛГБТИК+ заедницата и други маргинализирани групи, како што се сексуалните работници/работнички, мигрантите и бегалците (Brett, 2022).

Анти-родовата опозиција постои во многу делови од светот веќе долго време. Меѓутоа, како глобално и поврзано движење, тоа е нов феномен кој доби замав во последните години и се разликува од претходните бранови на анти-феминизам, хомофобија и трансфобија. Она што ги обединува е збирот на различни дискурси насочени како „напад барем врз едно од трите N (природа, нација, нормалност)“ (Цветковиќ & Величковска, 2022: 15).

Kováts and Põim (2015) посочуваат дека родот е центарот кој ги обединува сите актери вклучени во анти-родовите движења и покрај честопати нивната идеолошка разлика. Сите тие ја користат „родовата идеологија“ како заедничка рамка и закана преку која се поврзуваат и дејствуваат. Од друга страна, Graff and Korolczuk (2022), ги посочуваат овие движења како мрежи на „опортунистичка синергија“. Сите вклучени актери прифаќаат и користат анти-родова реторика за да ја зголемат својата популарност, позиционирајќи се како лидери меѓу обичните граѓани (Kuhar, 2024). Најчесто се создаваат како мало јадро на лица кои се познаваат и се поврзани на некаков начин, а како нивни лидери се поставуваат жени кои би требало да бидат знак за одбрана на традиционалната улога на жените како мајки.

Нивната сличност е видлива и преку логоата на организациите и кампањите во кои доминира „природното семејство“-хетеросексуална двојка со две деца (момче и девојче) или пак со повеќе деца или рака која симболизира заштита на децата од заканата на родовата идеологија. Пошироко од изолираните дејствувања на поединци, кампањите со родови дезинформации на анти-родовите движења укажуваат на координација, централизираност и финансирање (Krasodonski-Jones, et al., 2020).

6. Поврзаност меѓу анти-родовите движења и дезинформациите

Ширење на погрешни наративи за родот и родовите политики

Анти-родовите движења често шират дезинформации за концептот на родовата еднаквост и за законодавствата што се поврзани со човековите права. Намерно се креираат контроверзии и се потенцираат разликите во ставовите за родовите прашања, што води до поделби (поларизација) меѓу поддржувачите на традиционалните вредности и оние кои се залагаат за поголема родова еднаквост.

Честопати дезинформациите имаат за цел да манипулираат со традиционалните стереотипи за жените и мажите, создаваат митови и погрешна перцепција за родовата еднаквост, промовирајќи дискурс дека истата е „анти-семејна, про-геј и анти-животна идеологија“. На пример, тврдат дека правата на жените и ЛГБТИК+ лицата ги загрозуваат традиционалните вредности и семејства, користејќи говор на омраза и нетрпеливост како доказ за нивните тврдења.

Друг начин на ширење на дезинформациите е фабрикување на информациите и статистичките податоци за одредени родови прашања, на пример сексуалното насилство чии сторители се лица од некоја од заедниците.

Целта на употребата на овие погрешни наративи е да се манипулира јавното мислење, да се поларизираат јавните дебати, да се поткопа општествената (социјална) кохезија и да се создава страв меѓу населението. Во оваа насока, родовата еднаквост е оцрнета како странски концепт поврзан со зголемена миграција, либерализација и прифаќање на вредностите на Западниот свет (Миленковска, 2023: 6).

Користење на лажни вести за дискредитација на активисти/ки

Активист(к)ите за родова еднаквост и феминизмот се често цел на дезинформации. Целта на овие кампањи е да ги претставуваат како радикални лица кои сакаат да го променат традиционалното општество или традиционалните патријархални вредности. Се работи за стратегија преку која се обесхрабруваат лицата да ја уживаат слободата на изразување, поддржувајќи ги своите идеали, како и обесхрабрување на членовите на одредени идентитетски групи да ги уживаат своите права. Дополнително, последиците по лицата кои се цел на дезинформациите, се и цел на закани за физичко и сексуално насилство во дигиталниот, но и во физичкиот простор.

Лажните наративи можат да вклучуваат погрешни прикази на нивната работа, финансиски или морални напади и креирање на сензационални приказни за да ги дискредитираат (онлајн клевета - defamation). Преку овој начин на дејствување се поткопува демократијата, се споделуваат парцијални, поларизирани информации без проверени факти.

Организирани напади преку социјалните медиуми

Анти-родовите движења често се координираат за организирање закани и дигитални напади кон лица кои промовираат родова еднаквост. Овие координирани напади ги вклучуваат стратегиите како “doxxing“ (откривање на лични информации), “trolling”, клевети и сајбер демнење кои создаваат чувство на несигурност кај активистите.

На пример, жените кои учествуваат во јавни дебати за правата на жените и родовата еднаквост често се изложени на вербални напади, сексистички и мизогини коментари, па дури и закани за физичко и сексуално насилство. Целта е тоа да ги одврати од понатамошно учество во јавниот дискурс, што значително ја ослабува нивната улога во обликувањето на општествените ставови и јавните политики.

Користење на дезинформации за блокирање на законски реформи

Кога се дискутираат законски промени поврзани со родови прашања, анти-родовите движења користат дезинформации за да ги прикажат овие реформи како штетни за општеството. Оваа тактика се користи за да се спречи прифаќањето на законски мерки за заштита на жените од насилство, промоција на правата на ЛГБТИК+ лицата или зајакнување на институциите кои се грижат за родовата еднаквост. На пример, Законот за родова еднаквост беше цел на напади со дезинформации и прикажан како штетен за општествената заедница. Како резултат на тие активности, неговото донесување предизвика реакции во јавноста и поради тоа беше повлечен.

Се користат дезинформациите во промовирање лажни последици од законските решенија, претставувајќи ги нив како закана за „традиционалниот“ начин на живот и обид за наметнување туѓи, странски вредности. Стратегиите на делување вклучуваат и напади кон законодавниот систем, предизвикувајќи чувство на недоверба кај мнозинството во правниот систем и демократските процеси во општеството.

Манипулирање на религиозните и националистичките чувства

Анти-родовите движења често ја користат религијата и национализмот за да ја оправдаат својата идеологија, комбинирајќи ги со дезинформации за да ја засилат својата поддршка. Овој начин на делување е ефикасен, бидејќи ги користи емоциите на луѓето и ги поврзува родовите политики со поткопувањето на традиционалните вредности или културната идентификација, што пак го пропагираат религиските институции.

7.

Родовите дезинформации и родово-базираното насилство

Концептот на родовите дезинформации може да се биде поставен во облиците на манифестирање на родово-базираното насилство, затоа што вклучуваат дисеминација на лажни наративи, стереотипи и предрасуди кои ја овозможуваат и олеснуваат маргинализацијата и дискриминацијата на одредени групи.

Нивната содржина поттикнува директни напади врз жените или родово различните индивидуи. Нападите следуваат поради тоа што работат во доминантно „машки“ области, што поддржуваат родова еднаквост или што се однесуваат на начин кој не се смета за „прифатлив“ и кој е спротивен на доминантните културни, религиозни или морални стандарди (APC, 2024: 12).

Наративот е насочен кон функцијата и/или местото на индивидуата во општествената заедница и колку нејзините/неговите мислења се „чуени“ за да доведат до важни промени. Покрај индивидуи, цел се и идеологии, како феминизмот, правата на ЛГБТИК+ заедницата, кои често се објект на координирани напади.

Во моментот, постои зголемен наплив на „анти-родови“ напади, кои се манифестираат со насилство насочено кон феминистките, ЛГБТИК+ заедницата и феминистичките содржини во академската средина, невладините организации и владите. Овој бран на „анти-родова“ агресија е поврзан со религиозни, етнички, културен и националистички фундаментализам во различен контекст (Миленковска, 2023: 5).

Стратегиите вклучуваат заплашување (закани со физичко и сексуално насилство), засрамување („гласни“, „вештици“, „лоши мајки“) и дискредитација („атеисти“, „анти-националисти“, „предавници“).

Многу често кампањите со родови дезинформации започнуваат од лица кои се носители на повисоки јавни функции, за да ескалираат меѓу нивните следбеници на социјалните мрежи. Се користат

медиумите, се контролира средината каде се шират информациите и се организираат фарми на тролови за да се шират дезинформации за лицата кои се цел на кампањата. Следува нарушување на јавниот авторитет на лицата кои се таргетирани, што може да резултира со губење на довербата кај членови од семејството и пријатели, што значи и губење на примарниот извор на заштита, правејќи ги ранливи на виктимизација. Заканите со насилство стануваат сериозни кои „виртуелна маса“ започнува операција со намерно и координирано коментирање или испраќање пораки (АРС, 2024: 14).

Многу важен во контекстот на јавната сфера на животот на жените се и нападите врз жените спортистки. Овие напади врз женственоста не се само напади на физичкиот изглед, туку и на самото учество и мотивација за вклучување на жените во спортот. Во 2024 година, постои зголемено ниво на анти-родови наративи, но важно е да се напомене дека оваа практика на родово базирани дезинформации и стереотипизирање е континуирана практика. Дисциплинирањето на женското тело и физичкиот изглед во спортот, особено, е практика поврзана со успехот што жените го имаат во спортот (Јовановска & Миленковска, 2024: 7).

Сторителите користат техники на „хакирање на вниманието“ преку употреба на мимиња, графички коментари, експлицитни фотографии, манипулиран текст или манипулирани фотографии (Collins-Dexter, 2020). Дејствијата може да вклучуваат и вештачко зголемување на популарноста на одредена содржина преку лажни профили и ботови, како маскирање на спонзорираниите пораки и создавање впечаток дека се случува спонтано (Haas, 2022).

Во оваа насока, родовите дезинформации индиректно придонесуваат во случувањето на појавните облици на родово-базираното насилство поттикнувајќи насилна идеологија и насилно однесување.

РОДОВО-БАЗИРАНО НАСИЛСТВО ВО ДИГИТАЛНИОТ ПРОСТОР

Современиот живот носи многу предизвици за да се биде безбеден како човек во овој постојано променлив свет. Изворите на несигурност или виктимизација се движат од макро ниво или глобални ризици како што се тероризмот и воените конфликти, до микро ниво, односно криминално однесување. Па се поставува прашањето во кој момент можеме да кажеме дека сме сигурни?

Fisher & Green (2004: 21) заклучиле дека сме сигурни кога е имплицирана стабилна, релативно предвидлива средина, во која индивидуата или групата може да ги остварува своите цели без нарушување или штета и без страв од такво вознемирување или повреда. Тоа е „ублажување на заканите кон основните вредности“ (Williams, 2012:13).

Разновидното и сè уште нејасно разбирање на безбедноста (Manunta, 1999; Brooks, 2010) резултира со различни значења на концептот за различни општествени актери и затоа безбедноста може да биде национална безбедност, превенција од криминал, полиција во заедницата, справување со ризици итн. Секоја од овие форми дава заштита на одредени вредности важни за различни сегменти од човечкиот живот и постоење.

Слично на концептот на безбедност, кога се обидуваме да ја најдеме единствената дефиниција за сајбер-безбедност, имаме ист проблем како и претходно. Сè уште нема заеднички прифатлива дефиниција, а начинот на кој е концептот објаснет зависи од нивото на примена на безбедноста во сајбер светот (Slupska, 2019). Разбрано во оваа насока, сајбер-безбедноста може и се применува на национално ниво, но и на индивидуално ниво. Може да заштити (критична) инфраструктура, системи, простори, податоци и информации и луѓе. Спомнувањето на луѓето е причината зошто сајбер-безбедноста не треба да се разбира само како заштита на критична инфраструктура и континуитет на државните операции, со исклучиво техничко разбирање, исклучувајќи го општественото ниво кое несомнено го има.

Hofstetter & Pourmalek (2023) зборуваат за пристап ориентиран кон човекот како центар во сајбер-безбедноста, заснован на човековите права. Таков концепт вклучува технолошки, но и социјални и правни аспекти на феноменот. Ова значи дека не само што покрива национална безбедност, туку и гарантирање и почитување на дигиталните човекови права и заштита на индивидуите од виктимизација и дезинформации во сајбер-просторот. Исто така, го проширува и го меша кругот на потенцијални сторители и потенцијални жртви (кои може да бидат државни или недржавни актери), со менување на нивните улоги.

Кога зборуваме за родот и искуствата на жените во сајбер-просторот, токму човекоцентричниот пристап ги истакнува многуте закани кои се насочени, особено, кон жените и ЛГБТИК+ лицата, подобро интегрирајќи ги нивните потреби и права во општествената рамка и јавните политики. Размислувањето на овој начин значи дека дури и во дигиталниот свет постојат родови разлики и зависно од родовиот идентитет и другите демографски карактеристики, индивидуите доживуваат различни видови на сајбер виктимизација, закани и повреди. Всушност, ги имаме истите патријархални и родови норми од физичкиот свет, кои само се пренесени во дигиталниот свет. Овој континуитет на ранливост и маргинализација создава уште поопасна позиција за одредени индивидуи.

Искуствата на жените и другите потенцијални жртви на родово-базирано насилство во сајбер-просторот се различни од оние на останатите луѓе. Во повеќето случаи, насилството започнува во дигиталниот свет, каде што сторителите имаат поголема слобода во дејствувањето и продолжува или оди рака под рака со неговите офлајн форми. Ова е причината зошто, кога зборуваме за сајбер-безбедност, не смеете да забораваме дека нетрадиционалните закани се присутни во сајбер-просторот, како што се родово-базирано насилство, мизогинија и говор на омраза, трговија со луѓе итн.

1.

Концепт на родово-базирано насилство

Насилството врз жени и девојки, без разлика дали се случува офлајн или онлајн е најтешкиот облик на родова дискриминација. Кога се случува во дигиталниот простор, тоа оди рака под рака со традиционалните форми на родово-базирано насилство и го има истиот механизам на патријархат како и другите „офлајн“ форми. Тоа е резултат на одразувањето на родовите и социјалните нееднаквости и дисбалансот помеѓу родовите од офлајн во онлајн светот.

Родово-базираното насилство претставува форма на насилство насочено кон поединци врз основа на нивниот род, пол или родов идентитет. Истото може да се манифестира во различни форми:

- физичко насилство,
- психичко насилство,
- сексуално насилство,
- економско насилство,
- социјално насилство.

Родово-базираното насилство е резултат на длабоко вкоренетите родови нееднаквости, дискриминацијата и стереотипите кои постојат во општеството. На глобално ниво, овој тип на насилство е признато како сериозно прекршување на човековите права и основен проблем што го попречува постигнувањето на родова еднаквост и социјална правда.

Ставовите, вредностите и перцепциите, како и родовите стереотипи се создаваат преку социјализацијата на децата и развојот на нивниот родов идентитет. Понатаму, во текот на детството, стереотипите за родовите улоги се засилени преку медиумите и општеството. Мажите се претставени како активни, независни и агресивни, додека жените како пасивни, зависни и смирени. Девојките се тие кои мораат да се заштитат од непосакувани сексуални дејствија, додека момчињата кои се физички посилни и сексуално агресивни „се однесуваат на прифатлив начин“ кој може да биде оправдан во контекст на нивните родови улоги. Покрај родовата моќ на мажите, би ја додале и моќта на сексуалната ориентација која укажува на доминацијата на хетеросексуалното мнозинство врз хомосексуалното малцинство (Станојоска et al., 2022: 22).

2.

Меѓународна и национална правна рамка

Во Конвенцијата за елиминација на сите форми на дискриминација на жените на ООН од 1979 година (Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW)) обработени се аспекти на јавниот и приватниот живот, каде жената може да се јави како објект на дискриминација и различен вид на насилство. Станува збор за т.н. меѓународен договор за правата на жените кој ја дефинира дискриминацијата на жените и поставил насоки за чекори на државите за нејзино спречување.

Конвенцијата ја дефинира дискриминацијата како каква било разлика, исклучување или ограничување направени врз основа на пол, што има ефект или цел да го попречи или да го поништи признавањето, уживањето или практикувањето од страна на жените, без оглед на нивната брачна состојба, врз основа на еднаквост на мажите и жените, на човековите права и основни слободи на политичко, економско, социјално, културно, граѓанско или кое било друго поле (чл.1, CEDAW).

Државите имаат обврска да го инкорпорираат принципот на еднаквост на мажите и жените во правните системи, да ги укинат законите кои се дискриминирачки и да се заменат со нови кои забрануваат дискриминација на жените; да воспостават судови и други јавни институции преку кои ќе обезбедат ефективна заштита на жените од дискриминација; да обезбедат елиминација на сите акти на дискриминација на жените.

Конвенцијата создава основа за еднаквост меѓу мажите и жените низ обезбедување еднакви можности за жените во политичкиот и јавниот живот, вклучувајќи го правото на глас и да бидат кандидатки на избори, како и правата на образование, здравствена заштита и вработување. CEDAW е единствениот документ кој ги афирмира репродуктивните права на жените и ги посочува културата и традицијата како влијателни сили кои ги формираат родовите улоги и семејните односи, како ги штити од сите форми на трговија со луѓе и експлоатација.

Во 1992 година е донесена Генералната препорака бр.19 за насилството врз жените, која посочува дека дискриминацијата дефинирана во членот 1 вклучува и родово-базирано насилство кое е „насилство насочено против жената затоа што е жена или која диспропорционално ги погодува жените“ и како такво е непочитување нивните човекови права.

Со Генералната препорака бр.35 концептот „насилство врз жените“ е заменет со „родово-базирано насилство врз жените“ како попрецизен термин кој ги подвлекува родовите причини и последиците од насилството, зацврстувајќи го сфаќањето за насилството како општествен, а не индивидуален проблем (Gen.Rec (35): 9). Притоа, родово-базираното насилство врз жените е посочено како фундаментална пречка за достигнување на суштинска еднаквост меѓу мажите и жените и истото е резултат на фактори од родова природа, како што е идеологијата дека мажите имаат привилегија за контрола над жените, општествените норми поврзани со машкоста, потврдата на машката моќ и доминација, засилување на родовите улоги и превенција, обесхрабрување или казнување на тоа што е неприфатливо женско однесување.

Конвенцијата за превенција и спречување на насилството врз жените и домашното насилство (Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence), позната и како Истанбулска конвенција, е резултат на континуираната работа на Советот на Европа уште во деведесеттите години на XX век. Како меѓународен документ, Конвенцијата го препознава насилството врз жените како прекршување на човековите права и форма на дискриминација на жените, препознавајќи форми на родово-базирано насилство кои се разликуваат од другите облици на насилство затоа што се сторени кон жена и се резултат на нееднакви односи на моќ меѓу мажите и жените што доведува до субординиран статус на жените во јавната и приватната сфера, што доведува до прифаќање на насилството врз жените.

Истанбулската конвенција го користи терминот „род“ за да потенцира како перцепциите за улогите и однесувањето кое општеството го очекува од жените се во корелација со насилството врз жените. Овој термин не го заменува терминот „пол“, ниту тие за „мажи“ и „жени“, туку се употребува за да објасни како нееднаквоста, стереотипите и насилството не се резултат на биолошките карактеристики, туку на штетните концепции за однесувањето и улогата на жените кои го

ограничуваат нивниот потенцијал. Всушност, Конвенцијата потенцира дека достигнувањето реална еднаквост меѓу мажите и жените може да доведе до спречување на насилството врз жените и семејното насилство.

Нејзиниот текст е заснован на жртвата, посочувајќи ја потребата од посебна заштита на одредени ранливи групи жени, кои доживуваат повеќеслојна дискриминација при заштитата и помошта.

ГРЕВИО - групата експерти кој ја мониторира имплементацијата на обврските од Истанбулската конвенција (GREVIO) во 2021 година ја објави Генералната Препорака бр. 1 за дигиталната димензија на насилството врз жените во која посочува дека дигиталните форми на родово-базирано насилство посебно ги погодуваат жените и девојките во комбинација со формите на интерсекциска дискриминација поврзана најчесто со фактори како одреден телесен или психички недостаток, сексуална ориентација, политичка припадност, религија, социјално потекло, миграционен статус, итн. Родово-базираното насилство во дигиталната сфера има сериозно влијание врз животите на жените и девојките, вклучувајќи го нивното физичко и психичко здравје, нивната благосостојба, физичка безбедност и репутација (GREVIO, 2021: 8).

Во Законот за спречување и заштита од насилство врз жените и семејното насилство (Сл.весник на РСМ, 24/2021), под **насилство врз жените** се подразбира кршење на човековите права, дискриминација врз жените и ги означува сите дејствија на родово-базирано насилство што доведуваат или веројатно ќе доведат до физичка, сексуална, психичка или економска повреда или страдање на жените, вклучувајќи и директни и индиректни закани и заплашување за такви дејствија, изнуда, произволно ограничување и/или лишување од слобода, без оглед дали се случуваат во јавниот или приватниот живот (чл.3, ст.1), додека под **родово-базирано насилство** врз жените - насилство насочено против жената затоа што е жена или коешто несразмерно ја погодува. Родово-базираното насилство врз жените ги опфаќа причините и резултатот од нееднаквиот однос на моќта помеѓу жените и мажите како резултат на општествен, а не индивидуален проблем (чл.3, ст.2).

Во Кривичниот законик на Република Северна Македонија под **родово-базирано насилство врз жените** се подразбира насилство насочено против жената поради нејзина припадност на женскиот род што доведува или може да доведе до физичка, сексуална, психичка или економска повреда или страдање на жените, вклучувајќи и директни и индиректни закани и заплашување за такви акти, изнуда

или произволно лишување од слобода, без оглед дали се случуваат во јавниот или приватниот живот (чл.122, ст.43, КЗ на РСМ).

3.

Разлики и сличности меѓу родово-базираното насилство во физичкиот и дигиталниот простор

Родово-базираното насилство може да се појави во различни форми и средини во физичкиот и дигиталниот простор. Иако во двата случаи се работи за насилство кое произлегува од родови нееднаквости и дискриминација, постојат значајни разлики во начинот на кој тоа се манифестира и се перцепира.

Во **физичкиот простор** најчесто се јавува како директно, лице во лице насилство, како што е: физичко, психичко, сексуално, насилство или вербално злоставување. Најчести форми во кои може да се јави се: семејно (домашно) насилство, силување и полов напад, демнење, сексуално вознемирување, присилни бракови, женско генитално осакатување, присилен абортус, присилна стерилизација, трговија со жени итн. Овие форми на насилство обично се поврзани со конкретни места и ситуации и често се придружени со непосреден страв и закана по физичката безбедност на жртвата.

Во **дигиталниот простор**, пак, родово-базираното насилство добива нови димензии. Сајбер сексуалното вознемирување, сајбер демнење, неовластеното споделување на интимни фотографии и видеа (порнографија без согласност - одмазничка порнографија), клеветата во онлајн просторот, тролање, кротење во онлајн просторот, доксинг/злокументирање, злоупотребата на лични податоци и говорот на омраза насочен кон одреден род и/или родов идентитет, се само некои од начините на кои насилството може да се манифестира онлајн. Овие форми на насилство може да бидат помалку видливи, но често имаат долготрајни психолошки последици по жртвите, со оглед на тоа што дигиталниот простор овозможува насилството да се споделува глобално. Иако начинот на извршување се разликува, сличноста меѓу родово-базираното насилство во физичкиот и во дигиталниот простор е тоа

што и двете се поттикнати од истите системски родови нееднаквости (McGlynn, Rackley & Houghton, 2017: 36).

Постојат карактеристики кои го разликуваат родово-базираното насилство во дигиталниот простор од насилството во реалниот свет, а најчесто таквите карактеристики влијаат на тоа како се засегнати жртвите. Карактеристики на родово-базираното насилство во дигиталниот простор може да бидат (IGWG, 2023):

- Се извршува анонимно и низ различни географски локации: Сторителите можат да спроведат злоупотреба од било каде во светот, дури и кога не се во физичка близина, што го отежнува нивното откривање.
- Лесно се извршува со користење на технологија со ниска цена и со ограничени вештини, време и напор.
- Отсуство на одговорност: Извршителите често избегнуваат било каква форма на казна или одговорност.
- Извршено од повеќе лица, вклучувајќи примарни насилници и секундарни, кои преземаат, препраќаат или споделуваат насилна или навредлива содржина.
- Се извршува јавно, за разлика од насилството во реалниот свет (кое обично се извршува во приватност), со што се засилува изложеноста на оваа форма на насилство и неговите ефекти и штети.
- Долготрајно, бидејќи насилната содржина може да постои неограничено време поради леснотијата на репликација. Навредливи текстови и слики може да се копираат и префрлат на различни платформи или сајтови и да станат невозможни за бришење, што доведува до повторна виктимизација или трауматизација во иднина.

Родово-базирано насилство во дигиталниот простор

Кон сајбер безбедноста треба да се пристапи на начин кој е заснован на човековите права. Ваквиот концепт вклучува технолошки, но исто така и социјални и правни аспекти. Тоа значи дека не ги покрива само националната безбедност, туку и гаранцијата и почитувањето на дигиталните човекови права и заштита на поединците од виктимизација и дезинформација во сајбер просторот. Исто така, го проширува и комбинира кругот на актери кои претставуваат закана и потенцијални жртви (секоја страна, без разлика дали е државна или не), со променливи улоги.

Некои истражувања покажуваат дека многу жени широм светот доживеале некаква форма на родово базирано насилство извршено со злоупотреба на технологијата, додека девојчињата, девојките и младите жени се особено подложни – 58 % од нив доживеале некаква форма на родово базирано насилство во дигиталното опкружување, а во повеќето случаи тоа им се случило на возраст меѓу четиринаесет и шеснаесет години, при што речиси половина од нив (47 %) наишле на закани со физичко и сексуално насилство. Исто така, 45 % од жените кои доживеале насилство од интимен партнер биле исто така злоставувани и со посредство на технологија, при што кај 48 % од нив родовото насилство со (зло)употреба на технологијата продолжило и по завршувањето на врската (Laxton, 2014; Поимник на родово базираното насилство извршено со (зло)употреба на технологијата, 2023: 5).

EIGE (2019) во студија за сајбер-прогонување во Обединетото Кралство утврдила дека 54% од онлајн прогонувањето вклучувало и средба во офлајн просторот (EIGE, 2019). Повеќе од една третина од жените во светот биле злоупотребени онлајн, а 50% од нив се млади жени (EIGE, 2019), додека 58% од девојките доживеале онлајн вознемирување. Половина од нив изјавиле дека доживуваат повеќе онлајн вознемирување отколку вознемирување на улица (Plan International, 2020). Во истражување на Amnesty International, 46% од жените кои биле злоупотребени онлајн или вознемирувани, изјавиле дека природата на дејствијата била мизогина или сексистичка (Amnesty International, 2017).

Во рамките на ранливите категории, постојат групи чија ранливост е поголема во однос на дигиталното родово-базирано насилство. На пример, лицата со попреченост, поради природата на попреченоста и физичката и дигиталната непристапност, генерално се во многу поголем ризик да станат жртва на родово-базирано насилство овозможено со технологијата отколку лицата без попреченост (Лазарев et al., 2024:25).

Дигиталното насилство вклучува „употреба на компјутерски системи за предизвикување, олеснување или заканување со насилство врз индивидуи, што резултира или е веројатно да резултира со физичка, сексуална, психичка или економска штета или страдање и може да вклучува искористување на околностите, карактеристиките или ранливоста на индивидуата“ (Совет на Европа, 2018: 5).

Дигиталното насилство врз жените е родово-базирано насилство кое се извршува директно или индиректно преку информациски и комуникациски технологии и што резултира или е веројатно да резултира со физичка, сексуална, психичка или економска повреда или страдање на жените и девојките, вклучувајќи закани за такви акти, без разлика дали се случуваат во јавниот или приватниот живот, или непочитување на нивните основни права и слободи. Дигиталното насилство врз жените не е ограничено, но вклучува повреди на приватноста, демнење, вознемирување, говор на омраза базиран на род, споделување лични содржини без согласност, сексуална злоупотреба базирана на слики, хакирање, кражба на идентитет и директно насилство. Дигиталното насилство е дел од континуитетот на насилството врз жените: не постои во вакуум; наместо тоа, произлегува од и поддржува многу форми на офлајн насилство (Европска комисија, Советодавен комитет за еднакви можности за жени и мажи, 2020).

Родово базираното насилство во дигиталниот простор вклучува различни форми на девијантно и/или криминално однесување, како што се онлајн говор на омраза (најчесто мизогин), сајбер демнење, онлајн сексуално вознемирување, други форми на сајбер вознемирување, сајбер-малтретирање, сексуална злоупотреба базирана на слики и други форми. Технологијата им „овозможува“ на сторителите дејствија како што се сексуални напади со употреба на технологија; сексуална злоупотреба базирана на слики, сајбер демнење, онлајн сексуално вознемирување, родово-базирано вознемирување и говор на омраза (Henry & Powell, 2014).

Онлајн формите на родово-базирано насилство ги следат или претходат на оние што се случуваат „традиционално“, но нивните

последници се исто толку важни и штетни како и другите. Нивната позиција во процесот е „како континуитет на насилството“ (McGlynn, Rackley & Houghton, 2017: 36). Дигиталното насилство претставува друг облик на злоупотреба на жените и девојките, кој е вграден во родовата социјална структура и односите на моќ. „Насилните акти што се случуваат преку технологијата се интегрален дел од истото насилство што жените и девојките го доживуваат во физичкиот свет, од причини поврзани со нивниот род“ (GREVIO, 2021).

Технолошки олеснетото сексуално насилство се користи како алатка за замолчување на индивидуите и за ограничување на слободата на говор. Во повеќето случаи, жените кои се во јавни и политички улоги се цел на кампањи на дезинформации, со намера да бидат дискредитирани, понижувани, заплашени и замолчени во јавниот живот (DCAF, 2021: 9).

Powell and Henry (2017) зборуваат за сексуално насилство во сајбер-просторот како „сексуално насилство олеснето преку технологија“ и го дефинираат како секое дејствие во кое информациските и комуникациските технологии се користат „за олеснување или проширување на сексуалната и родово-базирана повреда врз жртвите“ (Powell & Henry, 2017: 205). Таквите термини и дефиниции овозможуваат пошироко разбирање за родово-базираното насилство во дигиталниот простор. Тоа е концепт кој се однесува на каков и да било вид на штетно сексуално агресивно и вознемирувачко однесување кое се извршува со помош на технологија (Powell & Henry, 2017).

5.

Облици на родово-базирано насилство во дигиталниот простор

5.1. Сексуална злоупотреба базирана на слики кај жените

Дискурсот за улогата на технологијата во сајбер злоупотребата главно се фокусира на сексуална злоупотреба базирана на слики (IBSA) или експлоатација на интимна содржина (Powell & Henry, 2017). IBSA се однесува на дејство или закана за дистрибуција на интимна содржина без согласност на целната личност (Sparks, 2021). Иако секој може да биде цел на IBSA, истражувањата сугерираат дека жените се почесто жртви на IBSA, додека мажите се почесто сторители (Powell et al., 2018). Најчестите форми на создавање и дистрибуција преку интернет се преку социјални медиуми, е-пошта и мобилни пораки (Silver et al., 2019). Henry и соработниците (2017) истакнуваат дека зголемената загриженост за IBSA и новите технологии се должи на леснотијата со која може да се генерира, сподели и преземе штетната медиумска содржина, постојаноста на создадената содржина во онлајн просторите и разновидноста на достапен софтвер и алатки на повеќе платформи.

Жртвите на IBSA пријавуваат значителни чувства на беспомошност, безнадежност, психолошки стрес и социјални нарушувања (O'Malley & Holt, 2022). Bates (2017) известува дека жените кои биле жртви на IBSA страдале од траума, посттрауматско стресно нарушување, анксиозност, депресија, чувство на губење контрола, нарушена самоперцепција и потешкотии во развивање доверба кон другите. Жените жртви почесто од мажите пријавуваат чувства на ранливост и закани кон целокупната безбедност, што сугерира дека некои форми на IBSA се поврзани со прогонство и насилство (Powell et al., 2018). Заканите кон безбедноста се дополнително влошени бидејќи жртвите се лесно препознатливи преку сликите и личните информации објавени онлајн (Powell et al., 2018). Жените жртви на IBSA можат да бидат контактирани од онлајн и офлајн актери кои можат да ги вознемируваат, уценуваат, понатаму да ја дистрибуираат

содржината или да ги уценуваат жртвите освен ако не ги исполнат барањата (Dunn, 2020). Сајбер уцената со експлицитни содржини е дел од поширокиот континуум на IBSA, кој главно се однесува на закани за споделување на експлицитна содржина преку интернет со цел да се принуди жртвата да се придржува кон одредени барања (O'Malley & Holt, 2020; Patchin & Hinduja, 2020). Барањата се разновидни и не се секогаш сексуални (Liggett, 2019). Содржината се користи за добивање контрола врз жртвите, а моќта на сторителот да им наштети на жртвите е централна за овој криминал (Liggett, 2019; Nadim & Fladmoe, 2019). Сторителите на сајбер уцени ги добиваат сликите на жртвите на различни начини, но најчесто онлајн преку манипулација или принуда (Liggett, 2019). Сајбер уцената е уникатна од другите форми на злоупотреба бидејќи не е јасно дали сликите ќе бидат споделени, што предизвикува страв и очај кај целните жртви (Nadim & Fladmoe, 2019).

Иако уцената се користи за контрола на однесувањето на целта, дигиталните технологии и софтверите го подобрија начинот на кој сторителите ги извршуваат овие криминали (O'Malley & Holt, 2020). Мотивите и методологијата што ја поддржуваат уцената се поврзани со насилство во интимни врски, насилство врз жените, сајбер криминал и експлоатација (O'Malley & Holt, 2020). Acar (2016) предлага три примарни разлики помеѓу сајбер уцената и другите криминали: (а) сајбер уцената е исклучиво онлајн; (б) сторителот поседува заканувачка содржина; и (в) жртвите се принудени на дејства преку закани за дистрибуција на содржина.

5.2. Дипфејкови

Дипфејковите – фраза која ги комбинира „длабокото учење“ и „лажно“ – се синтетички медиуми во кои личност од постоечка слика, видео или снимка е заменета со лик на некој друг (TechTarget, 2024). За разлика од Photoshop или други форми на медиумска измена, дипфејковите користат машинско учење и вештачка интелигенција за манипулација со медиумите и создавање содржина со висок потенцијал за измама. Поедноставено кажано: дипфејкот е видео, слика или снимка што изгледа реално, но не е. Опасноста од дипфејк се зголеми бидејќи способностите за вештачка интелигенција станаа пософистицирани и лесно достапни за пошироката јавност.

5.3. Порнографија без согласност (одмазничка порнографија)

Речиси е невозможно да се зборува за примената на дипфејковите без да се спомене порнографијата. Според холандската стартап компанија Deeptrace, во 2019 година 96% од дипфејк видеата пронајдени онлајн биле порнографски, а 99% од нив ги содржеле лицата на женски славни личности. Обично, дипфејковите што вклучуваат порнографија се користат без согласност на личностите што се прикажани. Ова не се однесува само на славните личности. Дипфејк технологијата е користена и во случаи на порнографија за одмазда против непознати лица (Legal Voice, 2022).

Угледот на луѓето произлегува од тоа што е достапно за нив и како другите го толкуваат она што го гледаат. Со растечкиот број на дипфејкови онлајн, мислењата на луѓето можат да бидат погодени од настани или моменти кои не се случиле. Дури и ако дипфејкот на крајот (или побрзо) се разоткрие, првичниот ефект врз публиката може да биде тешко да се поправи.

Дипфејковите се алатки базирани на машинско учење кои произведуваат реалистична синтетичка медиумска содржина. Тие ја заменуваат сликата на еден поединец со друг, правејќи да изгледа дека целниот поединец кажува или извршува нешта кои всушност ги прави изворниот поединец (Albahar & Almalki, 2019); (Nguyen et al., 2019).

5.4. Тролање

Тролање (англ. trolling) е форма на дигитална злоупотреба чија цел е да ги изнервира останатите лица и/или да обесмисли некоја дискусија на интернет на одредена тема, како и да спречи конструктивна и цивилизирана размена на различни мислења. Тролањето најчесто се врши преку текст, со објавување понижувачки или навредливи коментари. Троловите (лицата кои тролаат) уживаат во тоа, а кога ќе им се се укаже на опасните последици од нивното однесување, тие одрекуваат каква било одговорност, инсистирајќи дека е тоа шега и дека другите „немаат смисла за хумор“ (GCFGlobal, 2024). Тролањето може да се спореди со форма на сајбер-вознемирување и вклучува испраќање или доставување на провокативна е-пошта, објави на социјалните мрежи со намера да се вознемири жртвата.

Родово базираното тролање специфична категорија на тролање заснована на родовиот идентитет на една личност и е една од највирулентните форми на насилство и злоупотреба со кои се соочуваат жените на Интернет. Тоа ги зема девојките, девојчињата и жените како цел на злоупотреба, и тоа само затоа што се жени. Родово базираното тролање подразбира употреба на родово базирани навреди, сексистички и мизогин (женомразечки) јазик во пораките и во коментарите, создавање насилни и навредливи хаштагови што повикуваат на насилство врз жените, но и закани со смрт или силување (Поимник на родово базирано насилство).

Родово-базираното тролање вклучува координирани напади од страна на многу тролови (понекогаш стотици) кои ја преплавуваат жртвата со погрдни коментари, пораки и закани (Lumsden & Morgan, 2017). Нападите се случуваат во голем број и траат подолг временски период, при што жртвата добива повеќе закани или пораки дневно. Тоа се прави не само за забава на троловите, туку и за систематско таргетирање и предизвикување на страв кај жените, со крајна цел да се спречат да заземаат јавни простори како што е Интернетот.

5.5. Кротење (груминг)

Кротењето во онлајн просторот (англ. online grooming) претставува предаторски облик на однесување со намера да се дојде во контакт со деца и со млади преку социјалните мрежи или други дигитални платформи, сè со цел сексуално насилство. Кротењето функционира на тој начин што сторителот (лицето што кроти) воспоставува лажна емоционална врска со лицето што му претставува цел и го наведува со цел да изврши сексуална злоупотреба, сексуална експлоатација (на пример, сексуална експлоатација преку присилна проституција) или трговија со деца (Childnet, 2024). Во случаите на кротење во онлајн просторот, предаторите често и самите се претставуваат како деца или млади луѓе, а понекогаш кога ќе воспостават однос бараат средба во живо, што отвора можност за сексуална експлоатација и сексуално и физичко насилство во физичкиот простор (Поимник на родово базирано насилство). Кротењето подразбира и намерни активности преземени од возрасен за да воспостави контакт со дете (често градејќи емоционална врска), со цел воспоставување однос и емоционална контрола врз жртвата. Ова овозможува сексуална злоупотреба, започнување на виртуелни односи, добивање детска порнографија и евентуална трговија со деца (Women's Media Center, 2019).

Некои дефиниции за кротење се фокусираат исклучиво на тактиката дизајнирана да го подготви детето за сексуална експлоатација (Knoll, 2010), другите дефиниции се фокусираат на тактиките на кротење насочени не само кон детето, туку и кон околината и кон значајни возрасни лица во животот на детето (Collings, 2022). Иако некои автори тврдат дека сторителите веројатно страдаат од ментални нарушувања, како што е педофилија, не постои конзистентна поддршка за оваа претпоставка (O’Leary et al, 2017).

Утврдено е дека и во дигиталниот простор и во физичкиот формите на кротење, психолошката подготовка на децата жртви за сексуална експлоатација вклучува различни манипулативни тактики со цел да се стекне довербата на детето (стимулации, охрабрување на детето да зборува за секс и гледање на порнографски содржини) кои подоцна ќе му помогнат, детето да толерира понаметливи форми на сексуален допир (Elliott, 2017).

5.6. Доксинг (злокументирање)

Доксинг (англ. doxxing или doxing) претставува форма на дигитално родово базирано вознемирување во кое едно лице, доксерот, собира податоци за друго лице, ги анализира и ги објавува, а сето тоа е со злобна намера да го прикаже тоа друго лице во негативно светло и да му наштети на угледот и/или на безбедноста (European Institute for Gender Equality, 2024). Во случај на доксинг, најчесто се објавуваат лични податоци – адреса на живеење или е-пошта, телефонски број, контакти на работодавците или на членовите на семејството, т.е. фотографии од децата или училиштето кое го посетуваат децата, а сето тоа е со цел да се открие/дознае точната локација и да се изврши физичко насилство (Поимник на родово базирано насилство). Овие информации овозможуваат да се идентификува, лоцира или контактира лицето.

Доксингот претставува сериозно нарушување на приватноста на жртвата и обично се врши со цел да предизвика страв, вознемиреност и паника кај жртвата, со тоа што претставува закана за нивната безбедност. Личните информации за извршување на доксинг обично се добиваат со пребарување на јавни бази на податоци и профили на социјалните мрежи за да се соберат информации како што се фотографии, локација и детали за контакт (Douglas, 2016). Таквите информации може да се добијат и директно од жртвата која зборува во доверливост.

Објавувањето лични податоци преку доксинг може сериозно да ја ограничи онлајн активноста на жените, особено на оние кои отворено го користат Интернетот за професионални цели или за изразување на мислења. Овие објави им овозможуваат на сторителите да ги идентификуваат и во реалниот живот, што ги изложува на различни форми на вознемирување, како следење онлајн и во физичкиот свет, закани за физичко насилство, сајбер-булинг и директни закани кон нивните семејства (Posetti, J., et al., 2021).

Првата јавно позната група беше таканаречената „Јавна Соба“, каде што беа споделени повеќе од 10.000 фотографии и видеа од жени и девојки меѓу повеќе од 7000 членови (кои беа мажи). Групата беше јавно разоткриена од невладини организации на кои жртвите се обратија за помош, бидејќи институциите не соработуваа доволно во решавањето на случајот, затворањето на групите и пронаоѓањето на сторителите. По обелоденувањето на случајот, полицијата започна истрага.

Официјалниот извештај на МВР вклучува информации дека кривичните дела во овој случај се според член 149 „Злоупотреба на лични податоци“ (67 дела), член 193 „Прикажување порнографски материјал на дете“ (15 дела) и член 193а „Производство и дистрибуција на детска порнографија“ (девет дела). Сепак, покрај сите споменати кривични дела, случајот вклучуваше и неконсензуална интимна содржина, бидејќи во целиот случај беа вклучени многу жени и девојки чии фотографии и видеа, кои првично биле испратени на нивните поранешни партнери, беа споделени без нивна согласност.

Важно е да се напомене дека само две лица беа кривично гонети по службена должност (креаторот и администраторот на групата) за делото од член 193а „Производство и дистрибуција на детска порнографија“. Ниту еден член на групата не беше кривично гонет, бидејќи останатите кривични дела беа процесирани по пријава на жртвите. А жртвите, поради секундарна виктимизација, повторна виктимизација и стигматизација, дури и не пријавија ниту еден вид насилство.

Таквиот резултат од истрагата ги охрабри сторителите, кои создадоа друга група на Телеграм, таканаречена „Јавна Соба 2“. Истрагата беше иста како и за претходниот случај. Властите

испратија барање до Телеграм за податоци за креаторот, администраторите и членовите на втората група, но до денес овие информации не се вратени на македонското МВР и Јавното обвинителство. Дополнително, додека се истражуваше втората група, беа отворени уште две групи на Телеграм.

5.7. Сајбер демнење

Сајбердемнењето (англ. cyberstalking) е форма на злоупотреба во која сторителот користи технологија за да демне некое лице и неговото однесување на интернет (TechTarget, 2024). Не мора да се состои од директни закани, туку ги опфаќа оние активности што предизвикуваат лицето што е цел на демнењето да чувствува страв, загриженост, анксиозност и беспомошност. Сајбердемначот на својата цел ѝ испраќа пораки, ѝ се јавува или ѝ испраќа гласовни пораки со цел да ја одржува во активна состојба на постојана вознемиреност и страв за својата безбедност надвор од Интернетот (Поимник на родово базирано насилство).

Сајбердемнењето е овозможено со помош на анонимноста што ја нуди Интернетот, дозволувајќи им на сторителите да ги следат постојано активностите на нивните жртви. Во многу случаи, она што започнува во дигиталниот простор може да се префрли во физичкиот, и обратно. Сепак, сајбердемнењето не треба да се гледа како проширена верзија на физичко демнење туку тоа може да биде посебно дело само по себе. Многу случаи на сајбердемнење се насочени околу аспектот на упад во животите на жртвите, било да е тоа преку следење онлајн активности, повторени онлајн интеракции или преку насилство извршено во дигиталниот простор.

5.8. Сајбер сексуално вознемирување

Кога сексуалното вознемирување е извршено во дигиталниот просторот, тоа се нарекува сајбер сексуално вознемирување. Влијанието и последиците на сајбер сексуалното вознемирување се исто толку опасни како во физичкиот простор. Тоа вклучува заканување, малтретирање и уцена врз жените. Често се прави преку експлицитни или сугестивни пораки, коментари или барања

за сексуални услуги без согласност. Ова може да се случи преку приватни пораки, коментари на објави на социјалните мрежи или онлајн форуми (European Institute for Gender Equality, 2024). Исто така, може да вклучува правење сексуално експлицитни коментари, шеги или инсинуации насочени кон поединец или група, создавајќи непријателска или непријатна средина на интернет. Третирањето на поединците како објекти на сексуална желба преку употреба на понижувачки јазик или слики е облик на сексуално вознемирување. Не е исклучено и испраќање несакани експлицитни слики или видеа на поединци без нивна согласност, често преку апликации за пораки или платформи за социјални медиуми. Тие имаат за цел да ја навредат и малтретираат жртвата која ниту ги побарала таквите коментари, ниту се согласила да ги слушне.

Жените често се соочуваат со такво несакано сексуално внимание на интернет, кое може да вклучува несакани пораки со барање сексуални услуги, прашања за нивниот сексуален живот, полови органи и други интимни теми и споделување на несакани голи фотографии од откриени интимни делови на сторителот, секс-поврзани звуци или други слики испратени преку пораки, е-пошта итн (Basu, 2021).

Од претходно наведено може да констатираме дека, сексуалното вознемирување има многу форми во дигиталниот простор кои можат да го попречи учеството на жените на Интернет. Анонимноста и невидливоста на комуникацијата што ја нуди Интернетот им овозможуваат на сторителите лесен и повторлив контакт со жртвите без страв од некаква одговорност.

5.9. Лажно претставување

Лажното претставување е злонамерна активност која се состои од преправање дека сте некој друг на Интернет со користење на нивните лични податоци со цел да им се закануваат или заплашуваат. Ова може да се направи со креирање лажни профили на социјалните мрежи или узурпирање на е-пошта или телефонски броеви кои можат да се користат за контакт со пријателите, роднините, соработниците или познаниците на жртвите со цел да се контактира со нив и да се добие пристап до информации за нив (Barrera, 2017).

Најчесто сторителот со лажното претставување се преправа дека е жртвата и испраќа навредливи пораки и објавува провокативни или навредливи содржини, што пак може да предизвикаат остри реакции, коментари и закани од примателите на тие пораки. Ова

може да ги влоши односите на жртвата со нејзините контакти, да ја изложи на јавен потсмев, да ја наруши нејзината репутација и кредибилитет и дури да доведе до опасност во реалниот живот. Во некои случаи, лажното претставување на онлајн идентитетот на жената вклучува и објавување изменети фотографии на лажни профили на социјалните мрежи, со цел да ѝ се наштети на угледот и да се привлече несакаано внимание и опасност од други.

Лажното претставување е вообичаена форма на родова злоупотреба со која се соочуваат жените на Интернет, и често ги придружува или олеснува другите форми како што се сајбер демнење, доксинг, заплашување и сл.

6. Последници на родово-базираното насилство во дигиталниот простор врз жртвите/преживеаните

Дигиталното насилство може да предизвика низа емоционални и психолошки реакции кај жртвите (страв и анксиозност, депресија, губење самодоверба, траума и стрес). Жртвите често чувствуваат страв поради континуираното присуство на сторителите во нивниот дигитален простор и се плашат од дополнителни напади или од изложување на приватни информации. Постојаното малтретирање, закани или понижување на интернет може да доведе до чувство на беспомошност и депресија кај жртвите. Изложувањето на јавна осуда и срам, особено преку социјалните мрежи, може дополнително да ја влоши состојбата. Жртвите често развиваат ниска самодоверба како резултат на постојаното омаловажување и понижување што сериозно влијае во нивниот професионален и личен развој (Kwon et al., 2019).

Дигиталното родово насилство често води до социјална изолација (повлекување од социјалниот живот, ограничување на онлајн активностите, како и срам и стигматизација). Жртвите може да избегнуваат комуникација преку Интернет или лично, бидејќи стравуваат од дополнително насилство или осуда. Многу жртви го ограничуваат своето присуство на Интернет за да избегнат нови напади, што ги отстранува од дигиталната сфера на комуникација, информации и можности за работа или образование. Во многу случаи, тие може да станат предмет на јавен срам и осуда.

7.

Препознавање на дигиталното родово-базирано насилство

Родово-базираното насилство во дигиталниот простор е сè присутна форма на злоупотреба, која значително влијае врз жртвите и бара специјализирани механизми за препознавање и заштита. За разлика од физичкото насилство, дигиталното РБН може да биде потешко за препознавање бидејќи сторителите дејствуваат од далечина, а самото насилство може да остане невидливо за околината.

Жртвите кои постојано примаат навредливи или заканувачки пораки преку дигитални платформи најчесто имаат зголемена анксиозност што доведува до повлекување од социјалните мрежи. Тие може да ги избришат своите профили на социјалните мрежи, да блокираат многу контакти или да избегнуваат да комуницираат онлајн поради страв од напади или следење.

Главните форми на родово-базираното насилство во дигиталниот простор преку кои може да се препознае се:

- **Континуирано испраќање заканувачки, понижувачки или непосакувани пораки на социјалните мрежи, е-пошта или други дигитални платформи;**
- **Создавање лажни профили за да се таргетира или понижува жртвата;**

- Коментари и постови кои ги деградираат жените, користејќи сексистички изрази;
- Коментари кои вклучуваат понижување или омаловажување на жените поради нивните родови улоги, изглед или лични избори;
- Лажно претставување на жената преку лажни профили за да се уништи нејзината репутација;
- Омаловажување на жените во дискусии, форуми или јавни платформи, особено кога учествуваат во политички, активистички или јавни дебати;
- Објавување или заканување со објавување на интимни слики или видеа без согласност на жртвата;
- Следење на движењата и активностите на жртвата преку апликации за локација, социјални мрежи или други дигитални средства;
- Постојано „тагнување“ во фотографии или содржини;
- Постојано надгледување на онлајн активностите на жртвата и вршење притисок преку неовластено пристапување до лични профили;
- Крадење на идентитет, хакирање на профили, е-пошта или банкарски сметки, со цел да се наштети на жртвата;
- Јавно објавување чувствителни информации или манипулирање со податоци за да се контролира и малтретира жртвата;
- Споделување лични податоци за да се изложи жртвата на опасност.

Сторителите на родово-базираното насилство во дигиталниот простор може да бидат поранешни или сегашни сопружници/партнери, соседи, пријатели на работа/училиште, роднини или странци/непознати лица. Тие генерално се посветени на стекнување и одржување контрола, а технологијата е само една од алатките што ја користат за да го овозможат тоа.

Постојат два типа на лица одговорни за онлајн насилство врз жени (Abdul, 2017):

- примарен сторител: Лице кое го извршило почетниот чин на онлајн насилство или злоупотреба, кое за првпат создало, манипулирало или објавило штетни информации, лични податоци или интимни слики без согласност на жртвата.
- секундарен сторител/и: Лице или група лица кои учествуваат во продолжување или ширење на онлајн насилството преку повторно испраќање, поставување, репостирање или споделување на штетни информации, лични податоци или интимни слики добиени без согласност на жртвата.

8. Пријавување и заштита од дигиталното родово-базирано насилство

Мерките за спречување и казнување на актите на родово-базирано насилство врз жените, во дигиталниот свет, беа во фокусот на внимание во државите ширум светот. Во многу држави недостасуваат услуги за поддршка на жртвите, а органите за спроведување на законот и понатаму имаат потреба од обука за да можат да обезбедат соодветна заштита во однос на ова прашање (Van Der Wilk, 2018). И покрај тоа што не може да се зборува за целосна безбедност на Интернет, корисниците сепак можат да воспостават посигурна комуникација и користење на дигиталните платформи. Корисниците на Интернет треба да се информирани за дигиталната безбедност и да работат на својата медиумска писменост со цел да ги применуваат вистинските методи и алатки за поголема сигурност во онлајн просторот и да знаат како да се заштитат и пријават одредени инциденти.

Пријавување на платформите

Најголемиот дел од социјалните мрежи како Facebook, Instagram, X (Twitter) и други имаат опции за пријавување на содржини кои ги прекршуваат нивните правила за користење. Корисниците можат да пријават објави, пораки или профили кои содржат заканувачка или навредлива содржина. Платформите ги разгледуваат овие пријави и преземаат мерки, како што е привремено или трајно исклучување на корисникот. Како ограничување кај нас најчесто се појавува јазикот, бидејќи платформите немаат развиено софтверско решение за препознавање говор на омраза, мизогини и сексистички термини на македонски јазик.

Собирање на докази

За да се зачуваат сите пораки, слики, објави, линкови и други дигитални докази кои се поврзани со сторителот на родово-базирано насилство потребно е да се направат скриншотови или да се испечатат во хартиена форма. Овие информации можат да бидат исклучително корисни доколку се пријавува случајот.

Пријавување во полиција

Во случаите кога насилството е сериозно и преминува во закани по животот и безбедноста на жртвата, потребно е случајот да се пријави во полициска станица. Во Република Северна Македонија, ваквите инциденти се опфатени со кривични дела и полицијата треба да ги преземе потребните мерки и дејствија за да го пронајде и санкционира сторителот. Надлежен е Секторот за компјутерски криминал и дигитална форензика при МВР на РСМ, кој постапува во случаи на вакви кривични дела. Жртвите може да пријават лично во полициска станица, преку официјалниот е-маил cybercrime@moi.gov.mk или на онлајн платформата црвено копче – ‘Red button’ на веб страницата на МВР.

Барање помош од адвокат

Во зависност од случајот, жртвите преку нивниот адвокат може да поднесат кривична пријава или да поведат граѓанска постапка против сторителот (доколку е познат).

Барање помош од организации за заштита на жртвите

Граѓанските организации се значаен фактор во превенцијата и справување со родово-базираното насилство преку давање специјализирани услуги (сервиси) за помош и поддршка на жртвите. Ваквите организации можат да обезбедат правна и психолошка помош и да ги упатат жртвите како да се справат со конкретните ситуации.

Безбедносни совети против дигитално вознемирување/онлајн насилство на социјалните мрежи:

Google <https://safety.google/>

Facebook <https://about.meta.com/actions/safety>

Twitter <https://help.x.com/en/safety-and-security>

Instagram <https://help.instagram.com/196883487377501>

8.1. Едукација за онлајн безбедност

Едукацијата за онлајн безбедност има клучна улога во заштитата од дигитално насилство и злоупотреба на лични податоци. Заштитата на приватноста на Интернет е клучна за безбедно и сигурно користење на дигиталните технологии. Со примена на основни безбедносни мерки, користење на соодветни алатки и одговорно управување со личните податоци, може значително да се намалат ризиците за нарушување на приватност и да се постигне повисоко ниво на дигитална сигурност. Потребно е да се работи на дигиталното зајакнување на жените и нивната онлајн безбедност за да може да си го остварат основното право на безбедност и слободата да се движат низ дигиталниот простор. Со зголемување на свеста за ризиците и потенцијалните закани во дигиталниот простор, корисниците се подготвени за препознавање и избегнување на онлајн насилство. Оваа едукација опфаќа неколку важни аспекти:

Заштита на личните податоци

Податоците како име, адреса, телефонски број и финансиски информации треба внимателно да се чуваат. Едукацијата ги вклучува техниките за поставување на приватност на социјалните мрежи и за создавање силни лозинки, како и значењето на двофакторската автентикација.

Препознавање на обиди за измама и манипулација

Онлајн просторот е полн со обиди за измама, како што се фишинг напади, лажни профили и дезинформации. Препознавањето на овие закани и внимателното ракување со е-пошта и пораки од непознати извори значително ја зголемува онлајн безбедноста.

Известување и блокирање

Познавањето на опциите за пријавување и блокирање на профили е важно за заштита од сајбер насилството. Социјалните мрежи и дигиталните платформи нудат алатки за пријавување на непримерна содржина и корисници.

Критичко размислување

Корисниците се едуцираат за важноста на проверка на информациите пред нивното споделување, со што се намалува ширењето на дезинформации и лажни вести.

Со оглед дека овој феномен е релативно нов, несомнено е дека ќе се појават нови и софистицирани начини на извршување и затоа ќе биде потребно да се промовираат национални и регионални политики за сајбер-безбедност и стратегии за борба против родово-базираното насилството врз жените во дигиталниот простор.

БИБЛИОГРАФИЈА

1. Abdul Aziz, Z., (2017). Due diligence and accountability for online Violence against women. Association for progressive communications.
2. Annals of the International Communication Association, Volume 48 <https://doi.org/10.1080/23808985.2024.2323736>
3. Bader, M., (2019). Disinformation in Elections, Security and human rights.
4. Barrera, O., (2017). Facts, Alternative Facts, and Fact Checking in Times of Post-Truth Politics. SSRN Electronic Journal
5. Basu, T. (2021). The Metaverse has a Groping Problem Already. Technology Review. <https://www.technologyreview.com/2021/12/16/1042516/the-metaverse-has-a-groping-problem/>
6. Bayer, J. Bitiukova, N. Bard, P. Szakács, J. Alemanno, A. Uszkiewicz, E., (2019). Disinformation and Propaganda – Impact on the Functioning of the Rule of Law in the EU and its Member States. European Parliament, LIBE Committee, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3409279>
7. Brennen, J. S., Simon, F. M., Howard, P. N. Nielsen, R. K. (2020). Types, sources, and claims of covid-19 misinformation. Reuters Institute.
8. Broda, E. Strömbäck, J., (2024). Misinformation, disinformation, and fake news: lessons from an interdisciplinary, systematic literature review.
9. Childnet, 2024, Online grooming, <https://www.childnet.com/help-and-advice/online-grooming/>Collings, S., (2022). Defining and delimiting grooming in child sexual exploitation. Child Abuse Research: A South African Journal, 21(1).
10. Douglas, M., (2016). Doxxing: A Conceptual Analysis. Ethics Inf Technol. <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10676-016-9406-0.pdf>
11. Elliott, I.A., (2017). A self-regulation model of sexual grooming. Trauma, Violence & Abuse
12. European Institute for Gender Equality, 2024, Cyber Harassment, https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1439?language_content_entity=en
13. European Institute for Gender Equality, 2024, Cyber Harassment, https://eige.europa.eu/publications-resources/thesaurus/terms/1439?language_content_entity=en
14. Jovanovska, B. Milenkovska, S. (2024). Gendered disinformation – a hurdle for women in sports. Institute of Communication Studies.
15. Knoll, J., (2010). Teacher sexual misconduct: Grooming patterns and female offenders. Journal of Child Sexual Abuse.

16. Lewinger, M., (2019). MASTER NARRATIVES OF DISINFORMATION CAMPAIGNS. Journal of International Affairs Vol. 71, No. 1
17. Lumsden, M. Morgan, H., (2017). Cyber-trolling as symbolic violence: deconstructing gendered abuse online. The Routledge Handbook of Gender and Violence, London. Chapter 9.
18. Milenkovska, S. (2023). Policy paper on the effects of the shrinking policy space for civil society - Negative effects of anti-feminist policies and anti-gender movements. Helsinki Committee for Human Rights.
19. O'Leary, P., Koh, E. Dare, A., (2017). Grooming and child sexual abuse in institutional contexts. Royal Commission into Institutional Responses to Child Sexual Abuse, Sydney, Australia.
20. Posetti, J. Shabbir, N. Maynard, D. Bontcheva, K. Aboulez, N., (2021). The Chilling: Global Trends in Online Violence against Women Journalists. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377223/PDF/377223eng.pdf.multi>
21. Radu, A.F. Petcu, I., (2024). The education system, the way to fight fake news. National Institute for Research and Development in Informatics, Romania
22. Rana, A.A., Mirhoseini, M., (2022). The Impact of Affect on the Perception of Fake News on Social Media: A Systematic Review. Special Issue Disinformation in the Public Media in the Internet Society.
23. Staender, A. Humprecht, E., (2021). Types (Disinformation). University of Zurich. DOI: <https://doi.org/10.34778/4e>
24. TechTarget, 2024, Cyberstalking, <https://www.techtarget.com/searchsecurity/definition/cyberstalking>
25. Van Der Wilk, A., (2018). Cyber Violence and Hate Speech Online Against Women: Women's Rights & Gender Equality: Study for the FEMM Committee. European Parliament.
26. Wardle, C. (2019). First Draft's essential guide to understanding information disorder. UK: First Draft News
27. Василева, А. Мартиноска, А. Миленковска, А. (2021). Поимник на родово-базирано насилство извршено со (зло)употреба на технологијата. УНФПА.
28. Миленковска, С. (2022). Како Антиродовите движења ја уназедуваат состојбата на родовата еднаквост и борбата против родово базирано насилство. Национална мрежа против насилство врз жени и семејно насилство – Глас против насилство
29. Цветковиќ, И. Величковска, М. (2022). Кој се плаши од родот? Анализа на клучните стратегии и наративи на анти-родовите движења во Северна Македонија. Коалиција Маргини.

Прилог

Случај 1

По дипломирањето Светлана и Елена се запишале на последипломски студии по хемија на Универзитетот во Скопје. Тие биле единствените жени во лабораторијата каде што имало вкупно 15 студенти.

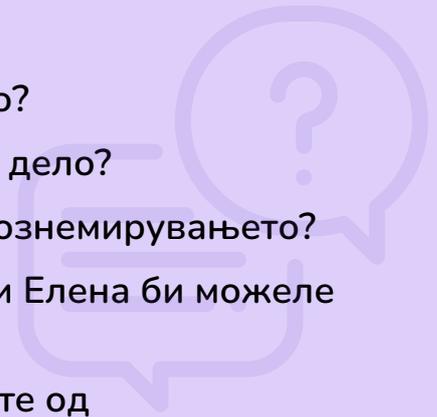
Некои од нивните колеги честопати се впуштале во сексуални досетки пред секоја лабораториска сесија. На почетокот тоа биле ретки шеги, но со текот на времето почнале да стануваат почести. “Ух, колку ти стои добро тој лабораториски мантил”, саркастично ѝ рекол еден од колегите на Светлана, додека друг веднаш додал: “Што ли ќе се случува ако го соблечеш?” Светлана на почетокот пробувала да се смее или да ги игнорира ваквите коментари, но со време тие станале неподносливи. Таа не можела да престане да размислува за тоа што се случува. Секојпат кога влегувала во лабораторијата, ја обземал страв – ќе биде ли повторно предмет на несоодветни шеги и коментари од страна на колегите? Ќе треба ли повторно да ја трпи истата непријатна атмосфера?

Ситуацијата не завршила тука. За олеснување на комуникацијата меѓу колегите, тие креирале посебна Viber група. Светлана се надевала дека ваквиот начин на комуникација ќе биде од корист за размена на важни информации околу лабораториските задачи и резултати. Но, реалноста била сосема поинаква. Во групата, колегите продолжиле со истата “шегаџиска” динамика, споделувајќи несоодветни коментари и приказни за своите “сексуални подвизи” и сексуални фантазии. Колегите често знаеле директно да се шегуваат со Светлана и Елена во групата, без размислување за тоа како тоа влијае на нив. Во групата, еден од колегите испратил вулгарна фотографија од жена во бел мантил и прашал: “Кој е за приватни лабораториски часови?” Сите машки членови на групата се смееле и коментирале.

Елена имала посилен карактер и ги игнорирала ваквите коментари. “Тоа се само зборови”, си мислела таа. Но, почнала да забележува како Светлана сè почесто го губи фокусот и станува повлечена. Од друга страна, Светлана, веќе не се чувствувала безбедно ниту во лабораторијата, ниту онлајн. Таа немала кому да се обрати, бидејќи професорите не обрнувале внимание на ваквото однесување, а за нејзините колеги ова било само “шега”.

Прашања за дискусија:

1. Какво однесување е погоре опишаното?
2. Дали е инкриминирано како кривично дело?
3. Како ги разграничуваме “шегите” од вознемирувањето?
4. Кои се можните чекори што Светлана и Елена би можеле да ги преземат?
5. Дали колегите се свесни за последиците од нивното однесување?
6. Кои мерки може да се преземат за заштита од вознемирување во дигиталниот простор?

Случај 2

Марија и Никола во текот на студиите биле во врска две години, по што одлучиле да се разделат. За време на нивната врска, меѓу себе споделувале интимни фотографии и видеа.

Меѓутоа, само неколку недели по раскинувањето, нејзина најдобра другарка во порака и пратила линк од блог на Интернет на кој биле поставени нејзини фотографии и видеа, кои таа ги споделувала со Никола додека биле во врска. Марија веднаш го отворила линкот и кога ја видела содржината се шокирала и исплашила. Како е можно нејзината најинтимна доверба да биде јавно разоткриена на таков начин?

На блогот, кој бил креиран од анонимен корисник, не само што биле споделени нејзините фотографии и видеа, туку биле охрабрувани и други луѓе да го направат истото со интимните материјали на своите поранешни партнерки. Насловот на блогот ја испраќал пораката дека ова е начин на „одмазда“ по раскинување, со цел да се понижат и осудат оние кои го „заслужиле“ тоа. Под фотографиите и видеата се појавувале десетици коментари, полни со сексистички и навредувачки изјави. Некои коментари дури ја обвинувале Марија дека самата е виновна за ситуацијата, нарекувајќи ја „курва“ и „нимфоманка“, додека други ја исмејувале нејзината интимност и ја сведувале на објект на сексуална желба и омаловажување.

Како резултат на ова, Марија доживеала огромно понижување. Се плашела дека нејзиното семејство, пријатели и колеги можеби

ги виделе фотографиите и видеата. Анксиозноста и чувството на беспомошност ја натерале да се изолира. Престанала да оди на факултет, го намалила контактот со пријателите и почнала да страда од несоница.

Најмногу ја вознемирувал фактот што нејзината доверба била злоупотребена од страна на поранешниот партнер, кој негирал поврзаност со случајот. Марија не можела да докаже кој стои зад анонимниот блог, иако единствен кој ги поседувал фотографиите и видеата бил токму Никола. Блогот и понатаму бил активен со нови коментари и објави од страна на непознати лица. Оваа ситуација не само што го нарушила нејзиниот углед, туку и оставила длабоки траги врз нејзиното ментално здравје.

Прашања за дискусија:

1. Какво однесување е погоре опишаното?
2. Дали е инкриминирано како кривично дело?
3. Што може да направи Марија за да ги заштити своите права и како би можело законодавството да ја поддржи во овој случај?
4. Каква е одговорноста на Никола? Доколку се докаже дека тој стои зад оваа ситуација, кои би биле можните последици за него?
5. Каква е улогата на социјалните мрежи и блог платформите во овој случај? Кои мерки може да се преземат за да се спречи вакво однесување и да се заштитат жртвите?

Случај 3

Ивана е млада жена, која живее во Битола и работи како графички дизајнер. Како многу млади луѓе, Ивана активно ги користи социјалните мрежи за да комуницира со пријателите и колегите, да споделува фотографии од своето секојдневие и да ја следи работата на нејзините омилени дизајнери.

Еден ден на нејзиниот Instagram профил добила пораки од непознат корисник. Прво, тоа биле само комплименти за нејзините дизајни и фотографии, па Ивана не обрнала внимание. Како што минувало времето, пораките се зачестиле, а непознатото лице знаело работи за неа што таа јавно не ги споделувала. Знаел многу детали за

нејзиниот живот, како на пример, каде излегува, што јаде, каде се движи. Таа иако била вознемирена, мислела дека е само случајност. Меѓутоа, ситуацијата се влошила.

Една вечер, додека се враќала дома од работа, Ивана добила порака на Messenger од истиот непознат профил: „Изгледаш прекрасно во таа црвена јакна.“ Ивана се исплашила, бидејќи тој ден немала објавено фотографија од нејзиниот аутфит, а ја носела црвената јакна и била сигурна дека лицето ја видело некаде. Веднаш го блокирала профилот, надевајќи се дека сè ќе престане.

Во следните неколку недели, Ивана забележала дека истиот корисник креира нови профили и продолжува да ѝ праќа пораки на Instagram, Facebook, па дури и на LinkedIn. Започнала да добива пораки и на нејзината службена е-пошта, иако никогаш не ја споделила јавно. Во пораките се појавувале навредливи коментари, закани, па дури и сексуално вознемирувачки содржини. Таа почнала да се плаши да излегува од дома.

По извесен период, непознатото лице и пратило фотографија од нејзината зграда со порака: „Знам каде живееш. Можам да те следам секој момент и не можеш да се сокриеш од мене“. Ивана веднаш го пријавила случајот во полиција, но и покрај тоа што го блокирала непознатиот корисник и ги пријавила профилите, пораките продолжиле да и стигнуваат

Прашања за дискусија:

1. Какво однесување е погоре опишаното?
2. Дали е инкриминирано како кривично дело?
3. Што може да направат платформите како Facebook, Instagram и LinkedIn за да ги заштитат корисниците од вакви форми на вознемирување?
4. Што друго може да преземе Ивана за да се заштити од ваквиот начин на вознемирување, особено кога лицето постојано менува профили и останува анонимно?
5. Кои се начините на кои анонимноста може да се злоупотреби за демнење, и дали треба да постојат посилни регулативи за следење и контрола на онлајн активностите?

Случај 4

Ана, која студира право на Универзитетот во Штип, се вклучила во јавна политичка дебата на X (Твитер), изразувајќи ги своите ставови за родова еднаквост и правата на жените. Нејзиниот аргументиран и јасен пристап предизвикал голем интерес, но исто така и незадоволство кај одредени групи кои не се согласувале со нејзините ставови. Како одговор на нејзиното учество во дебатата, непознати лица почнале да објавуваат нејзини лични податоци, како домашната адреса, телефонскиот број, приватни фотографии, па дури и информации за нејзиното семејство на различни платформи на социјалните мрежи.

Објавувањето на овие чувствителни информации ја ставило Ана во непријатна ситуација. Наскорота почнала да добива вознемирувачки телефонски повици и закани преку социјалните мрежи. Овие пораки содржеле навреди, омаловажувања и вулгарности, насочени кон нејзиниот личен изглед, ставовите што ги изразила во дебатата и нејзиниот идентитет како жена. Поголем проблем претставувале заканите со физичко насилство. Во некои пораки ѝ било кажано дека „ќе ја пронајдат“ и „ќе ја замолчат“. Некои од испраќачите на пораки исто така и сугерирале дека „жените кои зборуваат вака заслужуваат да бидат казнети“.

Поради стравот од можни физички напади, Ана била принудена да ги смени телефонскиот број и привремено да се пресели кај нејзина колешка. Овој процес ја оддалечил од нејзиниот фокус на студиите и нејзиниот претходен активизам. Ана престанала да учествува во јавни дебати и да изразува свое мислење, стравувајќи од нови напади и дополнително малтретирање.

Во обид да го заштити својот интегритет и безбедност, Ана пријавила во локалната полициска станица и го известила Универзитетот за инцидентот.

Прашања за дискусија:

1. Какво дејствие е погоре опишаното?
2. Дали е инкриминирано како кривично дело?
3. Дали коментарите и заканите против Ана може да се сметаат за говор на омраза и како ова влијае на слободата на говор?

4. Какви се правните последици за сторителите на вакво дело?
5. Што можат да преземат органите за спроведување на законот во вакви случаи?

Случај 5

Мерита, студентка по новинарство на Универзитетот во Тетово, почнала да пишува и да води блог за една особено чувствителна тема – дискриминацијата на жените на работното место. Таа ги искористила своите истражувачки вештини и пронашла примери од национални и локални контексти, повикувајќи на поголема свест и акција во однос на родовата дискриминација. Нејзиниот блог предизвикал интерес кај нејзините пријатели, колеги и пошироката јавност, но исто така привлекол внимание на организирана група на Интернет кои не се согласувале со нејзините ставови и мислења.

Веднаш по објавувањето на блогот, група непознати лица почнале масовно да коментираат на објавата, на нејзините профили на социјалните мрежи и на други платформи каде се споделувал блогот. Тие првично ги коментирале нејзините ставови со погрдни и навредливи зборови, но брзо преминале на лични напади врз неа, обидувајќи се да ја омаловажат нејзината работа и личност. Некои од нападите вклучувале сексистички коментари и понижувачки мемиња насочени кон нејзиниот физички изглед и родови ставови. Некои од коментарите биле: „Жените не треба да зборуваат за работи што не ги разбираат“, „Ова е пример зошто жените треба да останат дома, а не да се мешаат во јавни политики“, „Кој ти дозволил тебе да зборуваш за работи кога не си ни компетентна за тоа?“, „Земиме занимавај се со нешто што е соодветно за жена“, „Браво, уште една феминистка што се прави паметна!“, „Кога ќе те сретнеме некаде ќе се увериш што е вистински проблем“.

Со текот на времето, нападите станале поорганизирани и поинтензивни. Очигледно биле координирани и почнале масовно да го „спамираат“ нејзиниот блог со негативни коментари и оценки. Коментарите и пораките биле се поагресивни и позастрашувачки, што ја довело Мерита во состојба на постојан страв и стрес.

Таа решила да ги пријави профилите на лицата што ја вознемирувале на платформите, но не добила брз одговор. Некои профили биле

привремено блокирани, но нападите продолжиле од нови, анонимни профили.

Прашања за дискусија:

1. Какво дејствие е погоре опишаното?
2. Дали е инкриминирано како кривично дело?
3. Кои правни мерки постојат за заштита на жртвите и дали тие се доволни?
4. Како Интернет платформите можат поефективно да ги заштитат своите корисници од организирани напади?
5. Како овие напади влијаат врз слободата на изразување, особено кога се насочени кон жени?

Случај 6

Блерта е студентка на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје која имала висок просек на студиите, а исто така била и активистка за прашања поврзани со човековите права и родовата еднаквост.

Нејзината јавна активност ја ставила на мета на група студенти кои не се согласувале со нејзините ставови и биле љубоморни на нејзиниот успех. На социјалните мрежи, тие создале лажни профили со нејзино име и почнале да објавуваат омаловажувачки содржини, обвинувајќи ја за „неморално однесување“ и пласирајќи лажни гласини за нејзиниот личен живот. Овие обвинувања, иако неосновани, биле дизајнирани да ја дискредитираат нејзината репутација како одговорна и вредна студентка. На пример, објавите на социјалните мрежи ширеле гласини дека Блерта има „сомнителни врски“ и учествува во активности што ја нарушуваат нејзината репутација во универзитетската заедница. Лични фотографии од Блерта, кои биле достапни на нејзиниот профил на социјалните мрежи, биле манипулирани и користени за да се шират дезинформации. Најсериозни обвинувања биле тие дека Блерта е вмешана во нелегални активности, конкретно дека таа учествувала во финансиски измами поврзани со невладини организации за женски права. Некои коментари сугерирале дека таа ги „користи“ правата на жените како начин да си создаде слава и пари.

Ваквите обвинувања сериозно ја нарушиле нејзината репутација на универзитетот. Некои од нејзините колеги почнале да се дистанцираат од неа, додека професорите кои ја поддржувале претходно сега ја гледале со недоверба. И покрај тоа што Блерта била свесна дека информациите се целосно неточни и намерно манипулирани, таа се чувствувала беспомошно и депресивно.

Со цел да го зачува својот дигнитет и да се одбрани од клеветите и обвинувањата, Блерта решила да се обрати до адвокат за да побара правна помош.

Прашања за дискусија:

1. Какво дејствие е погоре опишаното?
2. Дали е инкриминирано како кривично дело?
3. Како Блерта би можела правно да се заштити од ваквиот вид на обвинувања?
4. Како универзитетската заедница треба да реагира на вакви случаи?
5. Дали студентите кои стојат зад овој настан можат да бидат санкционирани преку универзитетски дисциплински мерки?

Практичните случаи содржани во овој прирачник се измислени за едукативни цели и не се засноваат на вистински настани. Секоја сличност е случајна.

